

SPRAVODAJCA MESTSKÉHO MÚZEA

RAJEC

2000

ISSN 1335 - 0692

48/2000
H

LEGITIMÁCIA

Členovské číslo 266

Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine

svedčí, že Augusta Küllay, danáca
Rajci je jej podporujúcim členom.

V Turčianskom Sv. Martine, 19. februára 1936.

Počiatok členstva 1. 1934.

predseda

členovia

	1939	1941	1943
	1940		1944

49/2000

Hornopovažská Orľáka župa Bratislava a Turčiansko

Jednota Orľa v Rajci

LEGITIMÁCIA.

Imeň Augusta Küllay

Je členkou Jednoty Orľa a má byť zaplatený príspevok.

starostka

členovia

Táto legitimácia je záväzná v rámci územia, ktorým sa rozširuje územie Krajského úradu v Bratislave.

49/2000

Hornopovažská Orľáka župa Bratislava a Turčiansko

Jednota Orľa v Rajci

ALEXANDER LAJMON

RAJEC, Jednota

Krajský starosta A. Laimon

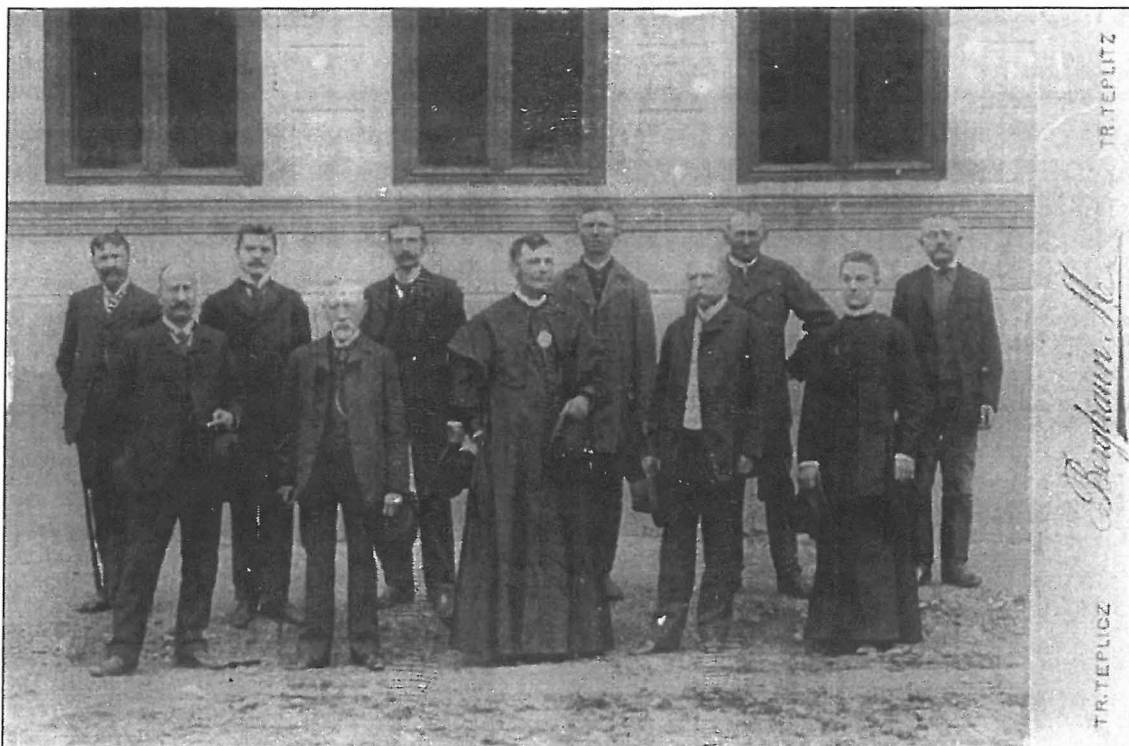
1924-31. 12. 1924

EUNA
A. PESTINE

1928

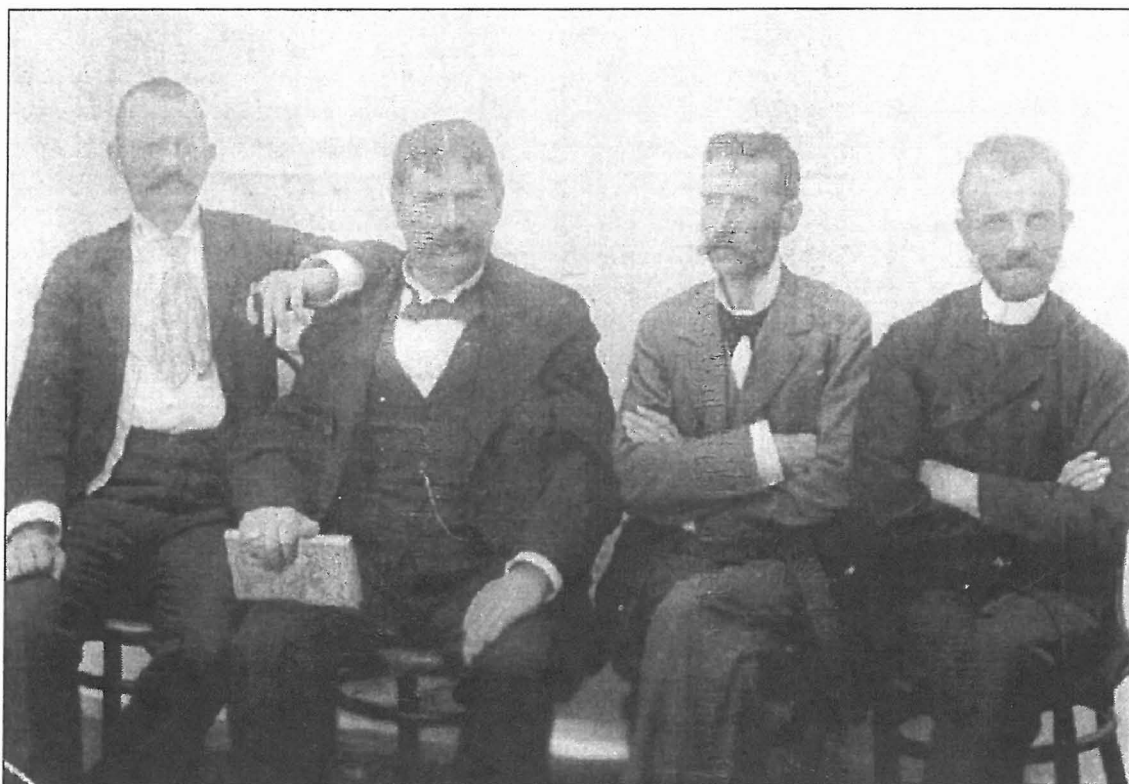

1929

Inteligencia obce Rajec v roku 1910

Horný rad zľava: Michal Wirgha (notár), Gejza Baltay (učiteľ), Ján Kalužay (učiteľ), Jančovič, Karol Kállay (richtár), Kľačanský - *Mojko*

Dolný rad zľava: Arnold Kalužay (pernikár), Šujanský (krajčír), Karol Baroš (farár), Dr. Ferdinand Pokorný (lekár), Pavel Chilkò (kaplán)

Členovia učiteľského zboru rímsko-katolíckej ľudovej školy v Rajci v roku 1898

Zľava: František Nedbálek (organista), Jozef Kada (učiteľ), Ján Kalužay (učiteľ), Ján Hollý (učiteľ)

1.- 4. strana obálky: Novozískané fotografie a písomnosti zo zbierok Mestského múzea v Rajci (viď článok na str. 3)

NOVINKY V MÚZEU

Danka MAJERČÍKOVÁ

V júli tohto roku získalo Mestské múzeum do svojich zbierok cenný súbor rôznych písomností z pozostalosti Jozefa Kállaya, učiteľa a niekdajšieho kronikára mesta Rajec.

Najpočetnejšiu skupinu dokumentov tvoria fotografie zo života v Rajci. K tým najvýznamnejším patrí napr. fotografia učiteľov miestnej rímsko-katolíckej školy z roku 1898, alebo fotografia miestneho predstavenstva z konca 19. storočia. Cenné sú aj fotografie z divadelných predstavení v Rajci. V medzivojnovom období vládol totiž v Rajci čulý spoločenský ruch a pri takmer každej spoločenskej udalosti sa hralo aj divadlo. Získané fotografie dokumentujú niektoré divadelné predstavenia z 20.- 30. rokov 20. storočia, napr. detské divadlo "O dvanástich mesiačikoch" z roku 1929 - 1930. Pre dnešného obyvateľa Rajca majú mimoriadny význam fotografie stavieb, ktoré dnes už nestoja. Z nich najcennejšia je fotografia tzv. Obecného domu na námestí, na ktorého mieste dnes stojí Dom služieb. Väčšina fotografií zachytáva priamo obyvateľov Rajca, žiaľ bez identifikácie osôb, ktoré sú na nich zachytené.

Ďalšie dokumenty netvorí súvislé celky, to však nijako neznižuje ich význam. Veľmi zaujímavé sú napríklad dokumenty viažúce sa k sporu rajeckých cenzualistov so šujskými urbárikmi. Podstata sporu spočívala v tom, že rajeckí cenzualisti odkúpili od lietavského panstva veľkostatok v Rajci, ku ktorému okrem budov pri kostole (dnes už neexistujúce) patrili aj rozsiahle pasienky. Tieto využívali aj šujskí urbárici, argumentujúc tým, že ich využívali a udržiavali už za lietavského panstva a dlhodobým užívaním (podľa nich od nepamäti) získali právo držby na tieto pasienky. Rajeckí cenzualisti naopak oponovali, že odkúpili od lietavského panstva všetky pozemky, vrátane sporných pasienkov, a teda Šujania ich užívajú neoprávnene. Spor sa tiahol v 20-tych rokoch 20. storočia dlhšiu dobu a dostal sa až pred najvyšší súd. Žiaľ, konečný rozsudok sa nezachoval.

Veľmi cennými dokumentmi, ktoré svedčia o bohatom kultúrnom živote v Rajci, sú pozvánky na rôzne kultúrne podujatia. Napríklad z roku 1905 pochádza pozvánka na zábavný večierok rajeckej mládeže spojený s divadelným predstavením. Z 12. februára 1928 je pozvánka na večierok Miestneho odboru Matice slovenskej v Rajci, kde okrem tanečnej zábavy bolo v programe aj divadelné predstavenie. Zisk z večierka bol venovaný na pamätnú tabuľu Juraja Slotu. V tom istom roku (9. septembra) sa konala aj slávnosť pri príležitosti odhalenia tejto pamätnej tabule. Takisto bola spojená s divadelným predstavením, čo dokladá zachovaná pozvánka. Toto podujatie organizovali spoločne "protektori slávnosti"

- *Ústredie Matice Slovenskej, Spolok Sv. Vojtecha a obec Rajec. Zaujímavosťou je, že čistý zisk z divadla a zábavy venuje sa v prospech rajeckých pohorelcov.*

Osobitnú skupinu tvoria rôzne osobné doklady Jozefa Kállaya a jeho rodiny. Za veľmi cenné pokladáme členské preukazy Matice slovenskej, ktoré sú podpísané jej predsedom J. Škultétyom a podpredsedom J. C. Hronským. Netreba ani zdôrazňovať, že patrili k významným predstaviteľom vtedajšieho kultúrneho života. Ďalšie legitimácie dokladajú členstvo v Jednote Orla v Rajci. Na tomto mieste možno spomenúť, že jedna zo získaných fotografií zachytáva sprievod pri založení Orla v Rajci v roku 1920. Dnes je už kuriozitou preukaz Antona Kállaya ako držiteľa a užívateľa bicykla, kde sa okrem ďalších údajov uvádza aj tvar nosa či brady.

Z ďalších dokumentov treba ešte spomenúť písomné materiály, ktoré pravdepodobne slúžili Jozefovi Kállayovi ako podklad pri písaní kroniky. Jeden materiál hovorí o činnosti Národnej rady v Rajci v roku 1918. Druhý o stavebných aktivitách v meste počas Slovenského štátu. Význam dokumentov zvyšuje fakt, že ich písal očitý svedok opisovaných udalostí. Spomenuté materiály na ukážku uverejňujeme v doslovnom prepise.

Okres: Žilina.

**Jozef Kállay, učiteľ
kronikár obce.**

Obec: Rajec.

**Predmet: Súpis národných rád -
história prevratu.-**

Ťažké chvíle posledných dní svetovej vojny pociťovalo obecnstvo našej obce jak po stránke hmotnej, tak aj po morálnej. Strach pred rekviráciou zemedelských výrobkov, ktoré beztak chatrne poskytuje pôda nášho chotára doliehal na našich občanov, smutné zprávy o padlých manželoch a synoch zvyšovali utrpenie manželiek a rodičov, ktorí doma zostali. Obchody z väčša prázdne a keď predsa, tak len to najnúťnejšie bolo možno dostať na lístky. Je koniec októbra 1918, vojaci sa vracajú z fronty, rozbúrené mysle, nedostatok potravín, šatstva a duch akejsi slobody ovieva aj ľudí našej obce. Je prevrat - sloboda - ako to začať? Podráždení jednotlivci vydávajú heslá: "Urobíme poriadok s tým a potom príde rad na toho...". Po vyhlásení Martinskej deklarácie asi 2.3. novembra bol Karol Smieško, obchodník v Rajci v Žiline. Tam sa stretáva s popredným občanom Štefanom Tvrđým, obchodníkom zo Žiliny, ktorý sa ho pýta: "Ale, pán Smieško, povedzte mi, čo sú to za ľudia

ti Česi?" Karol Smieško dal odpoveď v tom smysle, že Čechov pozná ako dobrých ľudí, veď sa tam on sám vyučil a len po dobrom na nich spomína. Štefan Tvrđý vzal Karola Smiešku so sebou na obecný dom v Žiline, kde bolo slávnostné shromáždenie občanstva, kde Vdp. Tomáš Ružička, farár žilinský prečítal Martinskú deklaráciu. Žilinské obecnstvo s veľkým oduševnením prijalo túto deklaráciu a pri zaspievaní "Hej, Slováci" mnohým v očiach slzy hraly.

Asi 4.- 5. novembra 1918 aj u nás v Rajci založená bola národná rada a tiež na shromáždení občanstva na obecnom dome prijatá bola Martinská deklarácia s veľkým oduševnením a nadšením. Predsedom národnej rady bol Peter Rybárik, hostinský, podpredsedovia boli Viktor Madovčik mäsiar, a Karol Smieško, obchodník.

Proti utvorenej národnej rade so strany miestnych úradných činiteľov neboly kladené žiadne prekážky, ba čo viac, obecné predstavenstvo, notár Michal Wirgha a starosta Imrich Rybárik všemožne podporovali národnú radu a bolo patrné, že súhlasia, čo v srdci skrývali už dlhý čas slavianské čítanie. Okresný úrad v Žiline na čele s hlavným služným Taffernerom tiež podporoval miestnu národnú radu. Ochotne poukázal patričný počet zbraní a nábojov pre zriadenú národnú gardu pri miestnej národnej rade. Maďarskí četníci (žandári) zmizli, Ozbroyená národná garda prevzala na seba úkol udržať poriadok v obci, keď treba i so zbraňou v ruke. Títo ozbrojenci mali svojho veliteľa, ktorí sa občas menil. Velitelia boli: Viktor Rybárik, notár, Ján Smieško, študent a Rudolf Bánoczy, notár. Stráž držali pravidelne a presne po vojenský. Kontrolu robili, aby sa zvlášť s nedostačujúcimi potravinami nerobily keľazné obchody. Vierohodný svedok Mikuláš Uhlárik udáva, že pri zriadení národnej rady cestou tejto objednaný bol jeden vagón múky telegraficky. Telegram v slovenskej reči nechcela prijať úradníčka miestneho poštového úradu. Tento telegram bol odoslaný z Rajeckých Teplíc, kde ho v slovenskom znení už prijali. Spomenutý vagón múky povolilo pre Rajec ministerstvo pre Slovensko, na ten čas v Žiline zriadené a kúpa tejto múky mala sa uskutočniť cestou národnej rady v Nitre a záležitosť táto išla veľmi hladko, nakoľko v tamojšej národnej rade vlivní činitelia boli Vdp. Dr. Andrej Škrábik, rodák rajecký a Dr. Jozef Tiso, bývalý rajecký kaplán. Táto múka bola sprevádzaná dvoma ozbrojenými členmi národnej gardy rajeckej a shovievavosťou železničných úradov bola pripojená k osobným vlakom, takže s kupujúcimi naraz prišla domov.

Medzi časom sa stalo, že istí nespokojenci nesúhlasili s predsedom národnej rady a svolali shromáždenie. Na tomto shromáždení Karol Smieško znovu prečítal Martinskú deklaráciu a dal dotaz či chcjú v smysle tejto nažívať. Všetci súhlasili a sporná záležitosť sa vyriešila tak, že toto protestné shromáždenie z lona svojho vyslalo deputáciu k predsedovi Petrovi Rybárikovi a spornú záležitosť

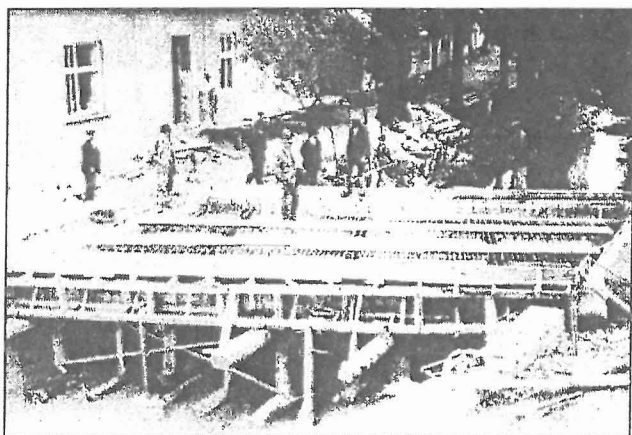
priaznivo vybavili.

Národná rada majúc po ruke ozbrojenú moc, vyhlásila i štatárium. Toto opatrenie bolo namierené zvlášť pre tých susedných cudzincov, (okolité dediny) ktorí chceli pod nepravým dojmom slobody u nás v Rajci rabovať. Už sa aj chystali. Bolo ich pozorovať pri cintoríne, avšak strelbou z námestia boli odohnatí. Národná Garda zasiahla so zbraňou jedenkrát i so smrteľným koncom. Niekoľkí fačkovci v miestnych krčmách alkoholom rozjarení začali na "pivováre" poriadok konajúcich členov národnej gardy palicami biť, i zbraň ktorémusi vytrhli a tak došlo k strelbe a výsledok dvaja ranení fačkovci, z ktorých jeden v nemocnici zomrel. Počas účinkovania národnej rady prešlo cez Rajec 2 krát vojsko. Jedenkrát prišiel oddiel vojska ešte maďarského (bolševici), ktorí i kulomet rozstrojili na námestí na postrach tých, čo chceli rabovať. Československé vojsko na čele s istým nadporučikom prišlo od Povážskej Bystrice. Miestnou národnou radou bolo privítané, pohostené. Sám veliteľ bol hosťom podpredsedu národnej rady Karola Smiešku a menovaný s veliteľom vojska priaznive vyriešil záležitosť miestnych občanov, ktorí dľa soznamu veliteľovho mali byť internovaní. Miestna národná rada tomuto internovaniu predišla tým, že plnú záruku vzala na seba za tých, ktorí mali byť internovaní. Národná rada asi po 2-3 mesačnom účinkovaní, tým, že sa pomery konsolidovaly a úrady v duchu novej vlády pracovaly, úkol svoj skončila.

Starodávne mestečko Rajec ako od sveta zabudnuté leží v prostriedku Rajeckej doliny. Málokto vie, čo všetko sa v tomto malom mestečku z hľadiska hospodárskeho vybudovalo v tých niekoľkých rokoch jestvovania Slovenského štátu. Je smutnou pravdou, že za bývalej ČSR na Rajec každý zabúdal, hoci plánovalo sa toho veľa. A ostalo to zväčša len pri plánoch, lebo realizovanie tých sa neuskutočnilo pre príčiny, ktoré boly pre tú dobu veľmi príznačné. Skrátka politická rozcapartenosť zmarila mnoho dobrého, ba bolo určitým povedomím politického víťazstva, keď si politické strany prekážať mohly navzájom dobré snahy. Napríklad: s kanalizáciou Rajca vtedy už len preto nemohlo sa započat', lebo prvý úsek tej - ináč najpotrebnejší kanalizácie - projektovaný bol tou čiastkou mestečka, kde býval vplyvný pracovník, hlavný propagátor kanalizácie. "Áno, on len svoje chce osušiť...", hovorili protivníci a ku zlému isteže menej námahy bolo treba než k dobrému, ostalo to po starom už len preto, že podľa §§ mali právo rozhodnúť, abysa nekanalizovalo.

Takto to bolo s viacerými hospodárskymi podnikaniami, na ktoré sa hľadelo pod zorným uhlom politiky, egoizmu a častokrát i konfesionalna otázka bola príčinou, prečo sa nejaký ináč celku prospešný plán neuskutočnil. A tak Rajcu ušly tie roky za bývalej ČSR, kedy bolo možné situáciu využiť, jako to mnohé obce urobily. No, stalo sa.

Prišiel Slovenský štát. Predošlé príčiny začaly pomaly slabnúť, lebo politika, ako hlavná príčina, stratila svoje sparagrafované obrnenie a s duchom Slovenského štátu začína aj náš Rajec ožívať. Dobré snahy, pre obec užitočné plány začínajú sa pomaly uskutočňovať, i keď ešte chvíľami badať vliv minulosti, ľudskú slabosť. Duch času však víťazí, bližšie poznanie svojeti akosi odvahu vlieva do srdca k dobrým činom. A už sa to aj začína; hneď v prvom roku Slovenskej samostatnosti vymeria sa nová ulica "Za Závodím" a stavia sa cesta v tejto ulici s nákladom do 50.000 Ks. Rím.-kat. škola nutno potrebovala novú strechu; spravila sa aj tá s nákladom asi 30.000 Ks. V roku 1940 postavený bol most v Nádražnej ulici, ktorá ináč svojim chvíľami povestným blatom dosiaľ ešte v nedobrom reprezentuje obec Rajec, zvlášť pred cudzincami, ktorí od vlaku idúc, touto ulicou prechádzajú. No, most bol v prvom rade potrebný už aj preto, aby - keď i po zablatenej ceste - bezpečnosť zaistená bola. Na stavbu tohoto mostu vynaložilo sa do 220.000 Ks. Prišla na rad i kanalizácia. Prvá časť tejto prevedená bola v roku 1941 a vyžiadala si nákladu do 1.400.000 Ks.

Účinok prevedeného prvého úseku kanalizácie už dobre poznať, lebo vrchná voda, ktorá takrečeno topila príbytky Rajčanov, zmizla. Pred kanalizáciou nebolo zriedkavosťou, že v príbytkoch pod podlahou 20-30 cm už stála voda. Predstavme si hygienu takých bytov. Geologické zloženie pôdy pod Rajcom i v celom chotári je také, že pomerne v malej hĺbke je nepriepustná vrstva a tak vrchná voda uplatňuje si svoje fyzické právo až priveľmi. Pre uvedenú príčinu je veľký rajecký chotár tiež mokrý. Prišiel však pod operáciu odborníkov. Začalo sa meliorovať. A tento veľký podnik vyvrcholil v rokoch 1941-1942, kedy sa osušily skoro všetky úseky chotára, ktoré toho najviac potrebovaly. Tento podnik je veľa významný zvlášť v terajších vojnových časoch, lebo osušenému rajeckému chotáru, ako hlavnému činiteľovi výživy Rajčanov isteže stúplo percento prosperity. Meliorácia stojí asi 2.000.000 Ks.

V skanalizovanej časti obce prišlo sa aj k úprave ulíc. Začalo sa s Kostolnou ulicou, ktorej štrkovanie a valcovanie prevedené bolo v roku 1942 s

nákladom do 140.000 Ks. Vzhľad tejto ulice, ktorá je dnes najkrajšou ulicou Rajca, ocenil by najlepšie ten, kto ju poznal v predošlom stave s jej vodou a blatom "po kolená". Stratila síce na význame pre husi, ktoré tu nachádzaly prirodzené prostredie pre ich husí život a preto časť tejto ulice ešte aj dnes má meno "Husací rýnok".

V roku 1942 vysadilo sa v rajeckom chotári 200.000 sadeníc čiernej borovice a tak neplodné plochy, ktoré behom času vlivom počasia pustly, sú zalesnené. Je nádej, že na tých miestach, kde sa pôda od piesku a kameňa belela, vyrastie časom tmavozelený, oku lahodiaci les.

Toto sú za krátkych pár rokov realizované prospešné podnikania. V programe je toho ešte veľa. Sú to ďalšie úseky kanalizácie, ďalej otázka vodovodu, lebo kanalizácia pozbavila síce Rajec spodnej vody, ale aj studní, ktoré, keď i nehygienické boli, zaokryly potrebu. Urobil sa síce v ulici Jána Hollého nákladný pokus, vrtanie studne do hĺbky 70 m, ale stále bola tá nepriepustná suchá vrstva "žabec" a na vodu sa neprišlo. Tento pokus je posledným vážnym argumentom, že vodovod pre Rajec je nutne potrebný.

Pred pár týždňami vzkrsla dobrá myšlienka, či by Rajčania nemohli mať vlastné kino. A to Rajčania na podiv dokázali, že majú pochopenie aj pre takýto podnik, lebo sotva sa s vecou započalo, upísalo sa na tento cieľ vyše 100.000 Ks a je nádej, až sa prekonajú dobové ťažkosti pri zadovážení kinostrojca, v krátkom čase fungovať bude naše vlastné "rajecké kino".

Otázka Kultúrneho domu tiskne sa tiež do popredia a nebyť vojnových nesnádzi, snadno by sa aj tento plán uskutočnil.

Čo všetko sa v Rajci robí a podniká, to by byly práce pre časy pokojné, lebo dnes naliehavejšie sú otázky výživy obyvateľstva a mnohé iné komplikácie, ktoré vojna prináša.

Uvedené podnikania vyžiadaly si financií do milionov Ks siahajúcich a je pravda, že hoci obci dostalo sa značnej podpory od štátu, župy a okresu, vyše polovice nákladu zaťažil mozolnaté ruky Rajčanov, ktorí dokázali, že keď treba, vedia, čo je ich povinnosťou a vedia sa zapojiť do pochodu doby.

Osobitne treba vyzdvihnúť zásluhy vedúcich činiteľov obce p. notára Štefana B. Dvorského a vlád. komisára Ondreja Paulinyho, ktorí i keď sú zaťaženi zvýšenou prácou a povinnosťami týchto vojnových časov, v neunavnosti svojej vedia pridať na energii, aby prospech a všeobecné blaho obce Rajec pozdvihli. Nech im, aj všetkým Rajčanom dobrej vôle v ďalšej práci pre obecné blaho Pán Boh pomáha!

Z HISTÓRIE VÝSKUMU RAJECKÉHO NÁREČIA (8.)

Nárečie v Rajeckej Lesnej

Miloslav SMATANA

*Ofce grúňom valasi dolínú,
aľe ti valasi žebraňia ňeminú.*

*Ovečki baraňi košiar pováľani
gdože mi ho spraví, ja som valach malí.*

*Ja som valach malí, valašku mi zaľi,
aj sa ma nabiľi, plakadz mi ňedaľi.*

*Ofce moje ofce, potraceli zvonce,
hubokej dolince, drobnej dzaceliñce.*

:

*Nuocka cmavá nuocka, zľe po tebe chodzie,
dze jama, dze vršek fšadze musím skočic.
Aňi som tam ňebol, dze som sa postrojól,
moj vrani koňiček na nvoški ochromól.*

(Úryvky piesní valachov z Rajeckej Lesnej)

Po pravej strane na ceste z Fačkova do Rajca stráži vstup do jedného z krásnych zákutí Rajeckej doliny obec Rajecká Lesná. Frývald, tak sa totiž do r. 1948 táto dedinka oficiálne nazývala, bol od minulosti otvorený svetu ako významné pútnické miesto. V súčasnosti sa navyše dostáva do povedomia nielen našincov, ale aj zahraničných turistov a návštevníkov Slovenska ako lokalita, v ktorej je umiestnený najväčší vyrezávaný, vskutku originálny slovenský betlehem.

Aj keď Rajecká Lesná nebola počas svojho historického vývinu pred svetom uzavretá, zachovali si jej obyvatelia svoje nárečie (prislúchajúce k rajeckému nárečiu) prakticky dodnes. Podobne ako doteraz predstavené nárečia jednotlivých obcí Rajeckej doliny (nárečie Čičmian a Fačkova, Spravodaj mestského múzea, 1998 a 1999), je aj nárečie Rajeckej Lesnej súčasťou západoslovenského nárečového makroareálu, v rámci ktorého sa priraďuje k hornotrenčianskym nárečiam.

Pri opise základnej charakteristiky nárečia v Rajeckej Lesnej môžeme konštatovať, že toto nárečie síce nesie na jednej strane niektoré stredoslovenské nárečové prvky, no na druhej strane sa zásadne od stredoslovenského typu nárečí odlišuje nielen "dzekaním" a "cekaním" (t. j. prítomnosťou asibilácie), ale aj niektorými ďalšími znakmi.

Podstatné črty opisovaného nárečia možno sledovať v ukážke prepisu nárečového rozprávania z Rajeckej Lesnej:

No, sedzól som po takím chráscím smelo a veru brav išiol z druhej hori tam hñec, čo prešiel ces hori, ces také pielohi. Brať. A proci mñe akurát, čo ból

záhon, oves tam, išiol už rípajúci proci mñe. A ja si povedám: - No šak ti si sa čilej už do vreca vetkal. Sedzól som pot chrástom, som si misľel, ti mi už ňeujdzeš! Už ľen si ras pukñem a u_si mój! Ná jako tak som si misľel, narás počujem, dúpe podľa mña, tag na poldruha metra tak čaško. Aľe čo to idze? Aš kec tak prišiol dúpajúci a tam bolo taká medzera, dobre bolo vidzedz jemu na mña a ja som jeho vidzel, teda medvedza. A ja so_mu povedal: - No a čo ti tu chceš? Gdo ca tu poslal? A von zabučal tak, ľen tag zareval. Kedz zareval, ten brav sa schicól a vnohi preč. Ten mi ušiol a medvec téš sa zvrtnú l a hibaj, okeľ prišiol, ta ja bežal predž do tí_huor. No aľe ja som už ňemal ňišť.

Rozprával M. Tužinčín, nar. v roku 1895 v Rajeckej Lesnej

Analýzou nárečového prejavu a prepisov nárečového rozprávania možno určiť nasledujúce typické znaky nárečia v Rajeckej Lesnej:

1. Dvojhlásky *ia, ie, iu* sú pomerne frekventované: *zemiak, sial'i, siahovica, viac, po hoľiach, váľia, viciahñeš, viažeš, mláciačka, viprávialo sa; biedñe, chľieb, mľieko, na terciem, doviezľi, ot šiestej, rietke, obieleľi, zbožie, daliej, ňiekerí, ňiekedí, previedel, miešala, do vrieć, zriezali, odebierac, vľiekľi, predñie, zadñie, ňeskoriěj, od ňiej; spodñiu, višiu, z_mlačiu* a i. Popri nich sme však zaznamenali aj podoby *s á, príp. a* (*zemáki, pitľák, najvác, voľáko, voľákí, pošľapaná, pichľáče, na ratki, tamotál, otál* = odtiaľ, okeľ = odkiaľ), ale aj tvary *od ňej, téš* (= tiež), *prvék, trecú* (= tretiu) a pod.

2. Znenie *rot-, lot-* je za pôvodné skupiny *ort-, olt-* s cirkumflexovou intonáciou (*rokita, rosc/rvosc, kedz narosce, rvostalo to, vloňi, lokeć*), proti stredoslovenskému zneniu *rat-, lat-*.

3. Vo všetkých pozíciách je pravidelná jerová striedenica *e*: *chrbet, oves, ocet, deska, jeden, ľen* (= ľan), *rež* (= raž), *piesek, cesnek, koñec, veñec, kedí, kerí, zeberem, zedrac, zemľec, ze sebu, ke mñe* a pod. Zaznamenali sme podobu *osem*, ale znenia *sedzom, sedzomnás, sedzomdziesiat*.

4. Za pôvodné *e* je *a*: *mad, smatanka, sñach, ľad, no ľeví, bľedí, boľesc*.

5. Za pôvodné nosové *e* je *a* (aj po perniciach): *začac, prijac, zac* (= vziať), *vacero, svatého, vačia, masová poliefka, pac* (= päť), *stopadziesiat, ot patnásteho, pripatí* (= pripätý), *pasc* a pod.

Za dlhé nosové *e* je *ia*: *viac, piatek, priasc, robia*, ale i *vác, najvác, zac* (= vziať) a pod.

6. Za *ť, d'* je *c, dz* (asibilácia): *ñesece, kosci, dzakovac, cisíc sedzomsto, dze-kaje chodzeľi, svecelñi, dzedzina, dzeň, hodzina, jedziñe, ňedzeľa, dzeci, dzesac, dvacac,*

triacac, hñec, vicinali, smrdzi, pľecené, dzierki, vidziš, ci (= tebe, ti), dzacelinka, ceplo, cenúnko, pocme (= potme), v augusce a i. Tvrdá výslovnosť je v prípadoch rodičia, ďaleko, ďalej, tebe, teba (popri ci, ca).

Zakončenie neurčitkových a imperatívnych tvarov je tiež pod vplyvom asibilácie: *robic, kosic, držac, dac, orac, siac; zaplac!, sec! (= sed!)* a pod.

7. Za *d'* býva *j* (*kaje, šaje, taje, chojic, choja*), ale *kedz/c*. Ako protetická hláska sa *j* objavuje pri zámene aký a pri všetkých jeho odvodeninách, napr. *jako, jaké, jaká, jakísi* atď.

Stretáme sa i s tvarmi *póm, pós, pojdzece/póce* namiesto *puojdem, puojdeš, puojdete*.

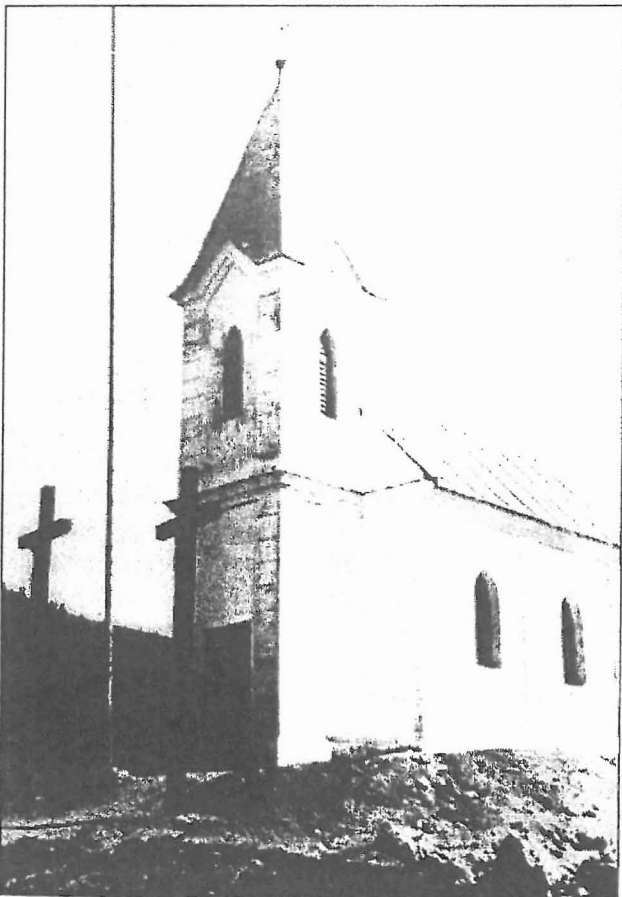
8. Protiklady *l' - l* a *n - ň* sú zachované: *ľutovac, poľe, roľa, žľab, jeleň, ľavór, ľebo, ľeto, koliba, boľi, hnojeli, poľňali si, aľe - sa siala repa, sa robelo; ňie, ručne, ňemaľi peňiaze, sňach, kuchňia, ňiedze, studňia, na humňe, saňica, žilo sa biedňe, riadňe spravené - bolo to biedne, riadne zemáki, pri jedňem, ohrňalo sa*.

9. Dvojica spoluhlások *v - f* sa asimiluje podľa znelosti, nie je tu obojperné *u*: *prestáľka, poľieľka, ofce, prf, jedňemu Fačkoľcovi, zaľčasuráno*.

Sú tu podoby: *šľvoga, v bvori, pvoda, rvostalo, hvoscie, kvóra* a i., alebo znenia s kvantitou: *pójdu, pójdzeme, móže sa, ňemóhľi, rózne veci*.

Na začiatku slova hláska *v* buď zaniká alebo sa mení na *f*: *šetko, šaje (= všade), Šechsvatic, zduch (= vzduch), zal (= vzal), tedi/ftedi, čil'/čilek/čilej aj fčil'/fčilkám/fčilej, fčasé zemáki*.

10. Za slabičné *l* je *u*: *sunko, žuč, duh (= dlh), duhi, tustí, stúpki, dukšie, úsuňie (= úslnie), žutí, bucha,*

hutac, jabuká, hubokí, ale plní, vlk, vlna, vlchki (často počujeme mäkké *l'*: *plnú, vľna*).

11. Zaznamenali sme prípady zmien *k* na *ch* (*chto, niechto, facht*), *ch* na *k* (*abi to sklo = schlo, skod*) a zmenu *ch* na *h* v slove *nechat'* (*ňehac, ňehaj, ňehajce to tak*).

12. Je tu aj západoslovenská zmena *niekerí* na *niekeri*, a teda aj tvary *keri, kerísi*, a tiež podoby *keľo, keľko, keľorázi, teho, teľo, telko, teloto* a pod.

13. Zdvojené spoluhlásky sa vyskytujú len ojedinele (*spannúľ*), zdvojovanie obyčajne nenastáva (*šeci ľudia, ociahnu sa, višieľ, vačieho, najprucejšej, Kamená, deščení, ociahnu sa (= odtiahnu sa)*). Spoluhláskové skupiny sa zjednodušujú aj v slovách *céra, tížne, drustvo*.

Skupiny *dl, dn* sú zachované (t. j. ani v nich nenastáva zdvojenie): *jedna, žiadna, sadnúc, sedlo, žihadlo; jedľa, vidli, podľa, vedľa* a i.

Namiesto stredoslovenského *šť* je *šč*: *ešče, deščení, spúščaľi, kúšček, húščina, ňetreščól*. Skupina *šč* je aj v slovách *doščiahňe, poščiavame ho*.

14. Dĺžky samohlások nebývajú obmedzené rytmickým krátením: *voláki, zamiešia, dzieľciatko, siacie bráni, múdri, úské, pod chráscím, na lúkách*. Ani po dvojhláske sa nasledujúca slabika neskracuje: *dzesiatí, čierná, ot šiestej*; po dlhej predchádzajúcej slabike sa v nasledujúcej slabike dvojhláska zachováva: *ľiscie, siacie, súdzia, zháňiam* a pod.

Kvantita je veľmi často prítomná aj v zneniach: *ból, ze susednej dzedzimi, pri jednej miske, prvěj, mój, naráz, dúpe (= dupoce), ze sebu, ďaleko* a i.

15. Popri tvaroch minulého prítčastia (1-ové participium) typu *hnojeli, robeli, koseľi, jedel, kúpel si, už zemrel* a pod., ktoré sú v Rajeckej doline bežné a typické, sú v Rajeckej Lesnej časte aj podoby *roból si, sedzól, ja som to ňevidzól, ke com tam kosól, zničól, preskočól, viznačól nám, točól si, išól/išiól, ňehcól som, som ho hodzól, schicól sa, ušiól, odporučól*. V kontexte môže veta znieť: *Von strelól, ale ho ňetraľól, ho chiból* (brava).

16. V nominatíve pl. muž. rodu živ. je prípona *-ia, -ovia*: *bracia, ľudia, sinovia, zacovia, rodičia*.

17. V gen., akuz. pl. muž. rodu je charakteristická prípona *-voch*: *do tých vagónvoch, vieš keľo má rokvoch?, do seňikvoch, ze dvacac jeleňvoch, ňeboló valcovích mľinvoch, museľi zme bučkvoch narúbac, zemakvoch do teho*, ale zaznamenali sme aj podoby *hodňe stromoch, maľi zme tesári, ze dvacac centimetrí, sedzom metrí, jeleňi (= jeleňov) si čil' opatrujú, keľko je jeleňich, ľebo srncvo, na takích dvesto metrich, prv ňemaľi aňi tíh rajtárich, cisí cedzomsto ľitri, za šez dňich je po žatve*.

18. V inštr. pl. muž. r. je prípona *-oma* (*pocahovalo sa z hákoma, mlácelo sa cepoma*), v žen. r. prípona *-ámi* (*ženámi, sestrámi*); inštr. sg. v žen. r. je *ze sestru, s tú mladú babu, s ňu, s tú novú pilu, halušieg z brindzú, ohádže si ho pekňe hľinu a pod*.

19. Prídavné mená majú tvary: *mladí, mladého, dobré*

dieťa, bratové dieťa, mladí ľudia, mladé ženy, dobrej roboce, cudzej žene, ale staršie dieťa, mlačieho chlapca, mlačiemu, lepšie, staršiu.

Zámenné tvary sú: jeho, za ňeho, mojeho, jéj, mojej/mojej, moju, teho, téj, a tiež: k ňiej, našej, našiu; hu (= ju), bežal ta (= tam), gdo ca (= ťa).

Nominatív pl. ukazovacieho zámena má pre všetky rody tvar *ti/tí* (*henti, tito*): *tí ľudia, ti dzeci, ti ženi, henti vidli, ti dvori, ti zubi, ti poličká, ti peňiaze, ti slamňiki, ti husi, ti ofce, ti partie, tito jarmá*.

20. V lok. sg. muž. a str. rodu je o *dobrom, cudzém, mojem/mojem, o ňem, no i na dolňiem konci, pri našiem* a pod.

21. Zaujímavosťou (pravdepodobne však výnimočnou, navyše s nepotvrdenou pravidelnosťou) je podoba lok. sg. v stred. rode *senovi*: *kedisi sa narobelo aj pri tem senovi (!) dosc*. Celkom bežná je podoba *hcia*: *tí Němci hcia madz jeleňa*, ale aj prípady *chodzelo sa domoch, na sánkoch* a pod. Genitívna podoba číslovky *sto* je (*ze*) *sta*: *Ze sta je len dzesadz dobrich svrčim*.

22. V komparatíve prísloviak je zakončenie *-iej/-iéj*: *daliej, meňiej, horiej, višiej, nižiej, bližiej, račiej, slabiej červená, hupšiej, dužiej, cižiej* = tichšie, *lepšiej, ňeskoriéj, rýchľiej*. Pozoruhodný je superlatívny tvar *vnajpručšejšej zákruce*.

23. Na zdôraznenie dávnejšej minulosti je v Rajeckej Lesnej ešte i dnes živá forma tzv. dávnominulého času napr.: *Oňi mi boľi už zal'i moju gul'ovnicu; Som ból kúpel...* a pod.

V starousadlických rodinách je celkom bežné "onikanie", pričom 3. os. pl. sa namiesto 3. os. sg. používa aj pri hovorení o starších a vážených ľuďoch: *Mój tato, tí sa zmohli; Prišli tam pán farár* a pod.

24. Z ďalších znakov opisovaného nárečia spomenieme podobu *čerevo* (nie *črevo*, napr. *čerevá z jeleňa*), koncové *k* obyčajne býva v slovách typu *zasek, dzesik, taktok*, vyskytuje sa tu *r* (*pretřhalo sa, obhřnalo sa, křmne zemáki, vrba*), ale aj *r* bez kvantity (*vivřtaně, vrba*), môžeme tu počuť zámenné tvary *von* (= on), *vona* (= ona), príslovku *ven* (= von, napr. *isc ven*), vokalizované predložky *ve dvore, ze sestru, ke mňe*.

Popri tvare *pásaval'i* využíva sa aj podoba *pásali* (*jeleňi sa pásali*), podobne napr. *tí, čo to sádzali*.

Časté je využívanie prechodníkových tvarov: *išiol rípajúci proci mňe, prišiol dúpajúci, išiel hore dzedzinu spievajúci* a pod.

25. Z oblasti tvorenia slov vyberáme aspoň niektoré typické podoby: *chrásčie, agácie, prasce, ti Šimúňia, v Rakúsoch, ve Francii, jednému Fačkořcovi, v zemplínskej* (= Zemplínska stolica), *skalka, knihovňa, hranolec, lagaňec, stromek, plúžek, zúbek, chvosčik, studzienka, flašečka, cenúnko* (tenučko), *lesák; ból ustali* (= bol unavený, ustatý).

Niektoré miestne názvy (chotáre, lúky, miestne lokality a pod.) sú: *Brčná, ve Vrčickém, Kaľvária, Košariská, Andrísková, Široká, Kamená, Kozárska, Duhá, Trscená*.

Charakter "frývaldského" nárečia môže priblížiť aj ukážka nárečových výrazov (výber z pripravovaného nárečového slovníka Rajeckej doliny) a niektorých slovných spojení a viet s frazeologickým zafarbením.

V nasledujúcom texte využívame okrem bežných aj tieto skratky: bot. - botanický termín, expr. - expresívny výraz, nov. - slovo novšieho pôvodu v nárečiach, v spoj. - v spojení, zool. - zoologický termín

agácie - porast agátových stromov

bagatel' - niečo zanedbateľné, maličkosť

barák - jednoduchá budova: *deščené baráki*

borsuk - zool. jazvec obyčajný (*Meles meles*)

brav - kanec divý (*Sus scrofa*), diviak

bvorie - borovicový porast

ceľetka - druh bieleho pečiva, pletenička

ceplo - teplo

cižiej - tichšie

čil'/čil'ej - teraz

čo - ako (pri porovnaní): *Bol tag hrubi (buk), čo tá pila = bol hrubý, ako tá pila*

dlapa - šľapa

dlávic - tlačiť, utláčať

dopratac - priniesť, doviest'

dzekaje - kade-tade, hocikde: *dzekaje po hoľiach*

fčil'kám - teraz: *To ňie ako fčil'kám*

fešter - úradník lesnej správy, lesník

gul'ovnica - poľovnícka puška

háňnik - človek poverený hájením lesa al. poľa

haľaburda - hlúposť: *Ňevipřavaj také haľaburdi!*

hnojovníčky - sánky na hnoj

hranol'ec - menší hranol

hurt - hluk, lomoz

hvoscie - porast pichliačov

hvozd - pichliač, burina

chibic - netrafiť (napr. strelnou zbraňou)

chrásčie, chrásčie - hustý porast kríkov, krovie

chrást - hustý krík, krovina

jačmeň - druh obilniny a jej zrno, bot. jačmeň siaty (*Hordeum sativum*)

koľiba - 1. obydlie baču a pastierov na salaši 2. drevená búda na sezónne bývanie pre pastierov, koscov a pod.

kontingent - povinné dávky obilia, mlieka, mäsa a pod.

kosňisko - rúčka na kose: *Na šírku, takí pás, sedzomnás kosňisk*

košiar - ohradené miesto pre ovce

krma - pokrm pre statok

krošňa - košík

kúb - 1. kĺb 2. šunka

kvartíl - byt

lagaňec - malý chlapec

Pedvi - ledva: *Ledvi som uskočól za skali*

Pesák - zamestnanec správy poľesia, lesník

lúki - obdobie kosenia na lúkach: *Potom zas prišli lúki* = začalo sa kosiť

mačka, obyč. mn. č. - **mački** - háčiky na obuv (proti šmýkaniu): *Mački mal na nohách, abi sa ňekľžalo*

mandoľínka - škodlivý hmyz na zemiakoch, zool. pásavka zemiaková (*Leptinotarsa decemlineata*)

míto - mlynárova čiastka z namletého obilia

muhár - rastlina z rodu stoklas *Bromus* (*Bromus giganteus*)

náhľic (sa) - ponáhľať (sa)

natkac - napchať, vopchať: *Slama sa natkala*

odebierac - ukladať po koscovi

odojic - (postupne, všetko) podojiť: *Odojeli šetki ofce*

oprec sa - podporiť niečo: *Kebi sa na to šeci ľudzia opreli* = keby to podporili

osiečic, osiačic sa - vzpriečiť sa, zachytiť sa: *Strom sa osieči*

ošmeknúc - podvieť, oklamať: *Hňe _ca ošmekli*

otkeľ - z ktorého miesta, odkiaľ

otrubi - odpad pri mletí múky

oves - obilnina a jej zrno, bot. ovos siaty (*Avena sativa*)

panák - útvar z viacerých snopov obilia, uložených hore klasmi

pasienek - miesto na pasenie statku

pekné časi - pekné počasie

pír - burina, bot. pír plazivý (*Agropyron repens*)

piťák - človek poľujúci bez povolenia, pytlík

pľevi - šupinovitý odpad z obilia

pocme - potme

podľa - pri, vedľa: *Jako som podľa tých skál stál*

pohlobic - postupne pozatĺkať, zatĺcť: *Boľi vívrtané dzierki a ti zubi boľi v ňich pohlobené*

pohromatkovac - uložiť, dať na hromádky

polodňe - obed; poludnie: *Na polodňe kupusti a teho kúba (= šunky) do ňiej*

popravíc - urobiť opravu, opraviť: *Popravíš hrabľe, bránu, pluch*

posriedek - prostredná časť, prostriedok: *Preš po posrietku*

poviem - vyjadruje odhad, asi, napríklad: *Potom ti kravi, ti ofce, to každí mal, poviem, tých dvacac - tricac ovečiek*

povichodzic - začať rásť, povschádzať, vyrásť (o úžitkových plodinách)

povrieslo - 1. ušúľaný zväzok slamy na viazaniessnopov 2. ušúľaná slama slúžiaca na upevnenie

viazaničky konopí

prach - nov. umelé hnojivo: *Ftedi prachu ňebolo*

prc - úzka cestička, chodník vyšliapaný dobytkom al. zverinou

prebierka - prerezávanie stromov v hore: *Prebierka to je v hore, čo sa prerezáva drevo, to hájnik ci viznačí, kerá je udusená*

priam - akurát, presne (miestne al. časovo): *Ra _zme vľiekli tamotáľ a priam na téj najpručšej prci sa nám rostrhla tá slač ; Dobeňnúl priam ke mňe*

prieloh - roľa ležiaca dlhší čas úhorom: *Brav išól z druhěj hori tam hňec, čo prešiel cez hori, ces také prielohy*

pripuscic - umožniť párenie: *Ňechceme hu pripuscic, ľebo hu chceme predac*

puknúc - expr. vystreliť (napr. z pušky)

rajs - ryža: *Rajz ze slatkím mľiekom*

rajtár - nástroj na čistenie obilia, vejačka

restovaňie - povala v humne, kde sa ukladá pokosené obilie, slama

rezať - oddeľovať rezaním: *Cez obet uš sa čaško reže* - zle sa kosí

riečica - sito: *Má plot jag riečicu* - veľmi deravý

rupnúc - zlomiť sa, prasknúť: *Ruplo to napoli*

rupsak - plecniak

ružiaki - zemiaky s nádychom ružovej farby

sedzom - čísl. sedem

sená - obdobie prác okolo sena: *Fčil sú sená, potom budze zbožie*

schodzic - začať rásť (o úžitkových plodinách): *zemáki schodzia*

siahovica - uložené drevo porezané v dĺžke siah, metrovica

slač, slače - jednoduché sane

strach - v spojeniach *aš strach* = veľmi veľa, mnoho; *aš strach sa pozrec* = je strašné, hrozné vidieť niečo

studzienka - malá studnička

stúpek, stúpik - stĺpik: *železné stúpki*

súci - 1. dobrý, kvalitný 2. vhodný

suché - suchá, nevarená strava: *Vidržal na suchém aj celí tíždžeň* - nejedol varenú stravu

svecelní prút - prúd na 220V

svet - v spoj.: *Tam bolo sveta!* - bolo tam veľa ľudí

Šechsvatích - Všešsvätých

šibnúc - expr. rýchlo utiecť

škripica - druh obilniny podobný raži, lesná raž

šľahnúc - expr. vystreliť

šľak - stopa: *Spraví sa šľak, potom ti sánki len tag za tími kravičkami idú!*

šľvoga - výrub časti hory, rúbanisko (často zúrodňované)

špicovina - odpad (šupky) z obilia, hrubšie otruby: *Špicovina s teho jačmeňa*

šrotovák - mlynský kameň na šrotovanie obilia

štvernoški - súčasne na rukách aj na nohách, štvornožky

šústi - v hore odseknuté konáre mladých stromov na zvliekanie nákladu (napr. sena): *Musel z bučkvoch narúbac takých šústoch*

švacnúc - expr. streliť

tácac sa - motať sa, potácať sa

tilo - zadná časť krku al. hlavy: *Aj som ho trafil do tila*

toj; toť - 1. nedávno, pred chvíľou: *Vec som im toj dohovárал* 2. tu, neďaleko: *To je len toj, za humnom*

toporisko - porisko, rúčka: *toporiská do motík*

udlávíc - poriadne utlačiť, stlačiť

udusení strom - prekrytý inými stromami: *Sú tri stromi a štvrtí je medzi nimi udusení, tag už ho dusí, že nemá vzduchu ani svetla*

úplaz - strmý, prudký svah, strmá prudká stráň

ustalí - unavený, ustatý

úsuňie - miesto, kde intenzívne svieti slnko, výslnie

vedľa mojeho - podľa mňa: *Vedľa mojeho je vinovatí*

vedľa svojeho - podľa seba: *Robic vedľa svojeho = podľa vlastného uváženia*

vejačka - drevená lopata (naberák) na zbožie

vetkac sa - vopchať sa: *Ti si sa čilej už do vreca*

vetkal = chytil si sa do pasce

vicínac - rúbať, vysekávať

vičičrac - vyhrabať

vistrení - expr. mŕtvty: *Už ból brav vistrení*

vivlačovac - postupne vynášať, vláčiť

vížin, vížinek - zárobok v naturáliách: *Chodzievali za vížin robic*

zahamovac na hlatko - zabrzdíť bez okrutenia reťaze okolo bahry

zahamovac na ostro - okrutíť reťaz okolo bahry a zabrzdíť (reťaz priamo cez ráf kolesa drela o cestu)

záhon - vymedzená časť obrobenej pôdy s jedným druhom rastlín

založic (sa) - zachytiť (sa): *A mňe sa ci akurád založel s téj mački ten zúbek, tu više čižmi, za nohavice*

zaobierac sa (niečím) - venovať sa (niečomu) napr. chovu oviec: *Z ofcami sa hodne zaobierali.*

zaplakac - zaplakať (nad niečím): *Bi si zaplakal na tím* - o neutešenej, zlej situácii

zápraha - oddelené miesto v pivnici na zemiaky

zaseknúc sa - expr. ostať odrazu stáť

zbožie - obilie

zeľina - burina

zemák - zemiak: *Zemáki jako pasc* = pekné a veľké

zrichtovac - pripraviť na používanie, nachystať:

zrichtujú sa saňe

zvaľic sa - postrelený spadnúť (o vysokej zveri)

žito - druh obilniny a jej zrno, bot. pšenica obyčajná (*Triticum vulgare*)

Pripájame aj ukážku prepisu nárečových rozprávání, ktoré boli nahraté v Rajeckej Lesnej v domácnosti alebo na dvore jednotlivých informátorov.

Poznámka. V ukážkach z nárečia používame zjednodušený fonetický prepis: zapisujeme napr. zložky *dz, dž, ch*, v prepise používame len *i*, mäkkosť

označujeme mäkkosťou v každej pozícii, t. j. aj pred *e, i*, na mieste, kde sa vyslovuje tvrdo, píšeme tvrdé spoluhlásky, v teoretických popisoch nárečia označujeme znakom *i* tzv. neslabičné *i*, nepoužívame osobitný znak pre slabičné *r, l (ř, l)* a pod.

Jako zme sušeľi seno

Ke com chodzela na lúki, zme doma navareli halušieg z brindzú alebo aj s kapustu. Aj kapusné chuceľi na tíh lúkách. Ná a na to polodňe kapusti a teho kúba do ňiej, zemakvoch, ná tag bolo. Káva sa ňenosela, jako čil. Prada, len kávu. Mi zme len tag maľi. Mľieko sa tedi ňedávalo, keľo bolo, teľo sa šetko upotrebelo doma.

Som chodzievala no až nazadek, jako to voláme, nad Brčnú, taje. Ve Vrčickém ešte zme chodzeľi, ešte tam, ke ci nahrabal, musel z bučkvoch narúbac takých šústoch. Aj ti šústi, jako sa čaško vivlačovali keľorázi. Sa ho navľiekel ten chlap alebo aj kerá žena tam išla pomósc. No a potom na ňe. A ras. Ra zme vľieklí tamotál a priam na téj najprucejšej prci sa nám rostrhla tá slač. To bolo roboti, kím sa to potom spravelo. Úské. Aňi statek pristupidz aňi pohnúc. No teda naozaj, kedisi sa narobelo aj pri tem senovi dosc. ňiekedi sa aj podarelo, že sa dobre zvlieklo.

Rozprávala U. Vencel'ská, narodená v roku 1899

v Rajeckej Lesnej

Práce okolo gazdovstva

V poli januári, ke napadne snahu, práda, sa pripraví sánki, ná uš sa nakidá hnoj. Gdo má kravičky vozi na kravičkách, gdo koňa na koňi. Tam dze sú najvašie kopce, gdze sa nemóže dosta z vozom. Lebo na sánkoch to ľachšie vindze. Spraví sa šľak, saňica, potom ti sánki len tag za tími kravičkami idú. Kedz vozi na koňi lebo na koňoch, dá si na ňe zvonce, lebo ke to ňerobí hurt jako vos, chitro bi ňiekeho prišľapel, ti zvonce dajú vedziec, že idú koňe.

Ná navozí sa ten hnoj na kopu, už musí vedziec, koľko tam treba rázi hnoj na ten kúšček pod zemáki. No ňiekerí ke dze vajší kúsek sa viveze aj patnáz aj dvaca rázi hnoj. Na jednu kopu sa to dá, udlávi sa dobre, abi ňevisichal a kedz uš prestaňe vozic, abi mu ňevimrznuť, ešče si ho aj sňahom pekňe ohádže. Ten hnoj, tú kopu. Na jar kec sňah zejdze, tag idze, veňe vidli, čo upraví kopu a lopatu a ohádže si hu pekňe hľimu, abi mu ňevisichal.

Potom ke ca prídu zemáki, práda, zaorávac, ke ca idze zaorávac pod zemáki, zebere sa tam vos s kravami alebo s koňom, hnoj sa rozveze pekňe po kúsku, po hromátkách a pripraví sa potom už na oraňie. Roskidá sa, ná sa zebere zemáki, kec sceš zaorac. ta kedz roskidáš hnoj, tag oreš po postrietku, abi si mal, práda, už riatki riadne, tag obejdzéž dokola a kedz e úhor, tag dávajú hňe za tebu zemáki. Roskladajú ženi za tebu hňedz zemáki. Zemág od zemáka asi tak... na tricac centimetrí. Tag na dlapu. Lebo kedz zaoreš ich a zejdu, potom sa pozreš po nich a kec krivo oreš, lebo ci krivo chodzí kvoň lebo kravi, potom si povieš, a, jaké som to roból kľučki!

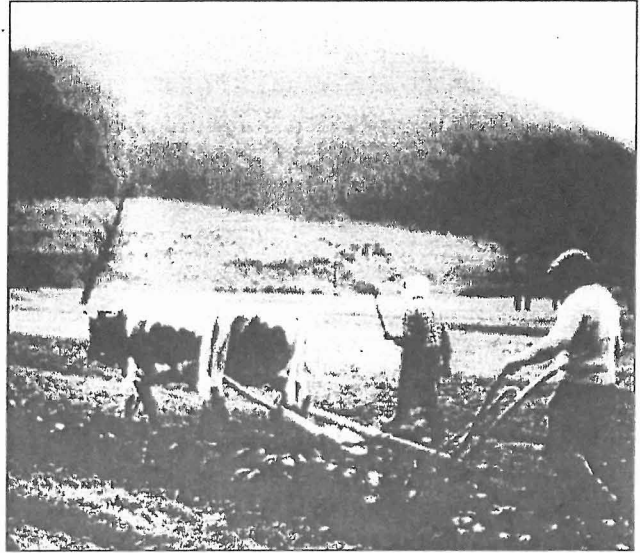
Kedz zemáki sa zaorú, potom uš ke ca majú vychodzie, pretím, ke ca uš chicia, pravdu, koreňe puscia, zeberež bránki a už ich pobráňiš. Abi si tú burimu vibráňol, abi to vischlo. Kedz zejdu, potom sa okopú, riadne, už jak sa patrí, čestňe, zelina sa viberá, vitrase sa píť. Kedz ih máž okopané a viroscú uš také súce na oborávaňie, prvej sa to ohňalo, ale fčilej uš to... Na koňi oborávac to ci je ľúto, ke ten kvoň staňe ci na ten zemák, hňe ci ho zlomí. ňiekerí ľudzia oborávajú aj na kravách. Na jednej krave. Ale aj to sa mi ňelúbi.

Mi zme oborali teraz zemáki na sebe. Facht. Na sebe oral, títo dvaja mladí páňi oralí, čo tu bolí. Tí oralí, ja som plúžeg držal a krásňe zme oborali. Ništ sú ňeňi poškozene. Len to je horšie, dzivé sviňe nám ich rijú veľmi. Už bolí šez rázi tam f tých jedních. Prví ras, ke me ih zaorali, hadám tri dňi zaorané, ti brázdi tak pekňe prevracali a potom ešče aj také hrbi robeli, tag zme to len zrovnali, čo už aj si ňevedzel dze je zemák lebo ňie a kedz višli, zme si dali pretkličadz zemáki, tag dze ňebolo zme zasadzeli. Ale uš schodzia. Ftedi zme zasadzeli peť krošňi zemá... Peť košíkvoch zemákvoch po tíh dzivích sviňiach. Strašnú škodu robia. ňiekerí aj ňezežere, len ho virije, prehrizňe, popučí, idze ďalšia a robia také kolá, že aš strah na to pozrec.

A potom uš ke cú oborané, potom mandolínki musíš si dac pozor... Ke cú tag ich vizbieraš, ná, poňičíš to, najľepšie, ke to vizbieraš do kíbľa a ňejakého igelitového sáčka visipeš a spálíš. To je najiscejšie. Hodzíš do šporhľa ze sáčkoma a už e zňičené. Moc toho je. Už na jar, ke ci fšimňi, uš si aj staré vikopával, oňi sú v zemi vrité voľadze. Prezimumjú.

To prvěj sa kopalí zemáki v októbri, tak, práda, ti ľudzia prf kedz ňechodzeli do cukrovaru, kopalo sa to tak po polovici októbri, ale fčilej sa náhľia, tag uš kopú ich prvej aj. Prvého októbri už začnú. Ale také zemáki keré sa zafčasu kopú, a ňeňi sú vizreté veľmi, hňijú. To ňeňi dobre. Jako

jabuko. Kedz otrhňež a ňeňi dozreté. Račej ih ňehadz vizrec, kedz opáciš kopac a chicíž a vitrhňež bil' a sa ci držia, ešče hodňe ich sa ci drží bile, ešče ih treba ňehac, lebo sú ešče mladé, ňevizreté. Kec sú dozreté kec chicíš bil', vitrhňeš, oňi ostanú tam. A kedz o opáciš, takto kebi si ho ze zeme omiel'al a sa ci omeli, sa ci tag olúpi, aj kvora s teho zemáka, takto, no kvora vrchná, tedi ešče sú mladé. Sa šúpia. Potom takí, kedz o ti tag poomieľáš tú kvoru pootřaš, no von je uš takí obrazení, no tag on ci uš hňije potom, to ňeňi na trvácnos.

Fčil' sú šel'ijaké sorti. Záleží modz na sorce, lebo kerési sorti sú dobré, ti odrodí, a kerési zlé. Mi tu máme fčil' možno aj šestoré ti... Každú inačú a to sa zvláž dáva do pivňice do takej záprahi. Prv bívalí aj fčasé zemáki, ružiaci sa volali. Ti sa samé prvé kopalí. Bolí také ružové. Dobré bolí, ale tích sa zasadzelo len tag na jedzeňie.

A sú kímne. Také biele. Ti majú také zelené visoké bile a duho sú zelené. To ja to aňi ti odrodí veľmi ňepoznám. To sa žena s tím... Kedz me zasadzeli, zaorali, som napísal do kalendára naopak, keré zme na jakí kúšček jaké zasadzeli jakú sortu a uš si len pozrem.

A máme ešče kapustu. Pre seba kapustu. Kapustu, zemáki, tú burgiňu pre kravi, aj prasa zežere burgiňu. Ná trochu tam e aj mrkvi, patružľenu, cibule, cesneku... Ešče aj cviklu. Cviklu těš. Trochu. To len pre nás. To ľubim To že je zdravé. To je na krvinki a som počul, že to aj jakosi rakovinu lieči. To žena spraví. Víborňe to robí. Takí náľef na to. Aj céra, čo je v Žilíne, aj tá, těš, kedz ej dam hu, také dziefčiatko má, to hu má tiež rado.

Kúpelí zme vloňi semeno a... To kúpol ten chlapec v Braňislave. A vřavím žeňe, pekná je veru kerási tá... A to ci bola burgiňa červená! To sa rozezná. Táto rosce tag do okruhla jako lobda... Cvikla. A tá bola tiež hrubá, ale trochu poduhovastá. A bola o malé poznaňie slabiej červená. Hento bola červená burgiňa.

Rozprával J. Šimún, nar. 1920 v Rajeckej Lesnej

ŽIVÉ OSOBNÉ MENÁ V RAJCI

Miloslav SMATANA

1. Pri terénnych heuristických výskumoch a mapovaní jazykovej situácie v rajeckom nárečovom regióne sme si v oblasti tvorenia slov všímali okrem iného aj spôsob tvorenia vlastných mien osôb pôvodných obyvateľov mestečka Rajec. Overili a potvrdili sme si fakt (predtým nám známy z autopsie), že v systéme pomenovania tamojších obyvateľov popri priezvisku (úradnom mene) fungujú, a dôležitú úlohu plnia aj tzv. živé mená.

Samotní obyvatelia ich klasifikujú ako prezývky slúžiace na dešifrovanie označovanej osoby a rozlíšenie občanov toho istého mena.

Podľa ústneho svedectva najstarších žijúcich obyvateľov mesta sa prezývky väčšinou dedili, novšie (ktorých je menej) vznikali v priebehu tohto storočia. Zachované písomné záznamy svedčia o skutočnosti, že prezývky mali dlhú a pevnú tradíciu. Podľa nich možno spoznať, či ide o starý rajecký rod, pretože príst'ahovaní obyvatelia prezývky nedostali.

Podkladom pre zistené fakty sa stal vlastný nárečový výskum, súpisy remeselníkov a občanov Rajca z rôznych období zaznamenané v kronike mesta a údaje z miestnej matriky a volebných zoznamov.

2. Relatívna zemepisná izolovanosť opisovaného teritória, menšia migrácia obyvateľov a viazanosť na rodné územie v minulosti (rozvinuté remeslá a usadlý roľnícky, resp. sedliacky spôsob života), spôsobili značnú frekvenciu a opakovanie niektorých rodných mien a priezvisk, a tým do veľkej miery skomplikovali identifikáciu osôb prostredníctvom oficiálnej úradnej pomenovacej sústavy. Dvojmenná pomenovacia sústava využívaná v úradnom styku vyvolala potrebu ďalšej dešifrácie široko rozvetveného pokrvného príbuzenstva a nositeľov rovnakého priezviska.

Správne dešifrovanie a identifikáciu jedinca, rodiny zabezpečil vznik živých mien. Ukazuje sa, že na vidieku sa vo väčšej miere vytvorila skupina živých mien pochádzajúcich z pôvodných prímení alebo priezvisk (podľa jedného z pokrvných príbuzných predkov), resp. názvov do domu (porov. napr. Blanár-Matejčík, 1978 a 1983). Túto skupinu ponechávame nateraz bokom. Popri nej totiž v menších mestách a mestečkách s remeselnou tradíciou (typ Rajec) vznikla frekventovane využívaná skupina expresívnych živých mien, s často až pejoratívnym zafarbením. V našom príspevku si viac všímame práve túto druhú skupinu. Predstavujú ju prezývky, vlastne určitý druh živých mien, ktoré slúžia nielen na vyjadrenie príslušnosti osoby k rodine, prípadne k domu (podobne ako predchádzajúca skupina), ale súčasne sa v týchto pomenovaniach dominantne uplatňuje

charakterizačná antroponymická funkcia jedinca. S ňou súvisí aj orientácia a dôraz pomenovania na motivovanosť, napr. výstižne označuje osobu s istým (pre ňu) charakteristickým znakom, zvykom, vlastnosťou a pod. (porov. Krištof, 1969, s. 26 - 27).

3. Rajecká dolina patrí medzi oblasti, kde sa najmä vďaka teritoriálnej izolovanosti nárečie udržalo pomerne dlho a dodnes sa využíva v každodennej bežnej komunikácii. Toto nárečie patrí do skupiny hornotrenčianskych nárečí, pričom v sebe obsahuje niektoré vlastné špecifické prvky.

Typické znaky nárečia, najmä z fonetickej, resp. fonologickej roviny, z tvaroslovnej roviny a z oblasti tvorenia slov sa prirodzene prejavili a postupne stabilizovali aj v pomenovacej sústave.

Osobitne dedičné živé mená sa vo fonologickom systéme a slovtvorbe adaptovali nárečovej norme. Tak napr. za pôv. nosovku *e* v krátkej pozícii po labiálnych (niekedy aj nelabiálnych) konsonantoch stojí rexlex *a* (*Paták, Masiar*), za staré jery vznikla vokalizáciou striednica *e* (*Cesnek, Pokoňec*), je tu výrazná prítomnosť asibilácie (*Hrdzina, Rodziňec, Studzení, Cisíeduší, Maradzík*), zmena slabičného *l* na *u* (*ú* na *ú*) v pozíciách po všetkých spoluhláskach okrem perných *p, b, v* (*Bucha, Chúpek, Túček, Duhi*), prítomnosť protikladu párov *l-l', n-n'* v štruktúre konsonantizmu (*Hal'ko, Ve'liki, Kl'emo, Vl'k, Lafčina, Lako, Kapláňec, Kolárech, Slávech, Kordováňik, Katušíňec, Staňo, Dubeň, Hrdzina, Plundrík, Štrangár, Šandorech*), výskyt spoluhláskových skupín *šč, žďž* (*Hviždziak, Ščasní, Ščefáňec*), fonologické využitie kvantity, ktorú neredukuje rytmický zákon (*Málik, Kolárach, Slávéch*) a pod.

V každodennej bežnej živej komunikácii zaznievajú typické nárečové spojenia, súvisiace s pomenovaním, napr.: *Neňi si ti tích Slávech? Idzem do Vl'koch/ Vl'kvoch; išiel Pekarovi - Vl'kovi; Bol tu ten Há'lko, oňi sa pišu Šimkovia...* a pod.

4. Proces vzniku živých mien a ich vývinu bol aj v Rajci podmienený praktickými spoločenskými potrebami. Potreby spoločnosti totiž stále udržiavajú a aktualizujú systém živých pomenovaní, aj keď konkrétny jazykový výsledok nezávisí len na čisto jazykových okolnostiach a podmienkach, ale aj na okolnostiach mimojazykových, predovšetkým psychicko-sociálnych. Jediniec v úlohe objektu pomenovania vstupuje so svojimi charakteristickými vlastnosťami do vzťahov k ostatným členom spoločenstva, čo môže byť explicitne (alebo len implicitne) vyjadrené v živom mene ako jazykovom

implicitne) vyjadrené v živom mene ako jazykovom pomenovaní alebo v jeho štruktúre.

4.1. Rajecké živé mená - prezývky ako ďalší determinant pomenovania osôb, majú za úlohu (podobne ako v iných oblastiach Slovenska) spresňovať identifikáciu osôb. Ich charakterizačná antroponymická funkcia je dominantná. Prímeno, resp. prezývka ako živé pomenovanie, býva v každodennom styku viac zaťažené ako rodné meno a priezvisko. Tvorí tretiu zložku pomenovacej sústavy, ktorá ako trojčlenná, v hierarchickom usporiadaní: živé meno (prezývka) - osobné meno - priezvisko, funguje primárne vo vedomí obyvateľov skúmanej oblasti používajúcich tento typ pomenovania (v neoficiálnom styku), oproti úradnému pomenovaniu (v oficiálnom styku) so schémou: osobné (rodné) meno - priezvisko (a prípadný ďalší údaj).

5. Klasifikácia rajeckých živých mien - prímení

5.1. Živé mená uplatňujú funkciu druhého determinantu buď formou privlastňovania (zaradenia) k rodine a takto ju charakterizujú, alebo formou expresívnych slov (porov. Krištof, s. 50 - 51). Podľa toho sú živé mená - prezývky:

a) neutrálne (ich základom je proprium - rodné/rodinné meno alebo apelatívum) a

b) expresívne (ich expresivita prechádza na stupnici od pólu lichotivé, cez posmešné a hanlivé až k vulgárnym a obscénnym).

Sémantická štruktúra živých mien prevažne vyjadruje pomenovacie okolnosti, za ktorých dané živé meno vzniklo. Názvy sú typické pre danú oblasť, sú späté s konkrétnym prostredím, a sú ním zároveň determinované.

Prímenia, prezývky bývajú utvorené pomocou:

A. nomen proprium

a) z rodných mien (často krstných mien hlavy rodiny): *Urban, Doriak, Beták, Lajošech, Klémo, Urban, Šandorech, Istváneč, Slavech, Kamilech, Dzurnák, Edušech, Tónech, Macejch, Staňo...*,

b) z miestnych a chotárných názvov: *Šujanskí, Dzurčanskí, Zbiňofski, Frivalckí, Rajčan, Čerňanskí, Klačanskí...* (najčastejšie prešli do systému oficiálnych priezvisk).

B. apelatív

a) z názvov živočíchov a rastlín, vznikli najčastejšie metaforicko-metonymickými postupmi: *Raček* (červenie od zlosti), *Vlk* (prudkej a zlostnej povahy), *Činčala, Bukoví, Kravoš, Baraňík, Škovránek, Koziňec, Kuriňec, Karas, Capko, Havran...*

b) z názvov vecí: *Rajtár, Štrangár, Pukačka, Pekáč, Kochan, Zábojník, Postriháč, Faječka, Kuriňec, Marcikáň, Vahan, Gapko*. Tento typ sa často (pretože pomenovanie remesla býva niekedy odvodené od dominantného výrobku) zhoduje s nasledujúcim, ktorý je tvorený:

c) z názvov remesiel, remeselníkov, či rôznych

zamestnaní: *Šlesar, Štrangár, Kolárech, Bednár, Kordováňík, Krkuľiar* (= výrobca krkúľ), *Misliveček, Škrobko, Kľingáč, Zábojník, Postriháč, Kuchara, Fráterka, Kapláneč, Kurátor...* V tejto kategórii je často problematické vymedziť hranicu medzi apelatívom a propriom (porov. Matejčík, 1987).

Skupina fabrických robotníkov zo Sloveny v r. 1929

Horný rad zľava: ?, Špániková (r. Dubravková), Golierová (r. Stráňaiová), Špánik "Pilot", Rybárová "Kaplánková", Vaváková (r. Voštenáková), Čerňanská (r. Tomšová).

Dolný rad zľava: Tordová, Vojtas, Vojtasová (r. Zbyňovcová), praktikant, Jarinová (r. Jakubíková), Uhlárik, Hanzová (r. Míkolková).

d) z názvov telesných a duševných vlastností, teda podľa onomaziologického príznaku, napr. podľa vzrastu postavy, podľa výzoru, vlastností, podľa najčastejšie používaného slova a pod. Táto skupina je najpočetnejšia a môže sa členiť na rozmanité podskupiny podľa špecifickej vlastnosti jedinca: *Striga, Mátoha, Štrkala, Pukačka, Strečko, Pocikani, Mojko, Bachor, Mančín, Darmoj, Vlk, Bielkoš, Mrákava, Mráz, Okidech, Faječka, Škribeľa, Figuríneč, Stuchlí, Pľundrik, Hrdzina, Bohech*.

Individuálna prezývka sa stáva dedičnou, a tak sa môže preniesť nielen na ostatných členov rodiny, ale i na pomenovania rodiny a mena domu.

5.2. Na povrchovej (formálnej) štruktúre sa živé osobné meno - prezývka realizuje v rámci slovotvorného modelu rozmanitými slovotvornými typmi. Lexémy možno špecifikovať podľa slovných druhov, napr.: substantívne (*Mátoha, Striga, Hrdzina, Havran, Vahan*), adjektívne (*Mančín, Stuchlí, Studzení, Pocikani, Bielkoš*), pronominálne (*Mojko, Darmoj*), numeratívno-subst. (*Cisícduši, Trzuba*), verbálne (*Postriháč, Strečko, Škribeľa*).

Základnou morféomou v živom osobnom mene býva často citoslovce. Jeho emocionálny charakter zvyrazňuje neobvyklá fonematická štruktúra korenej morfémy (*Štrkala, Škribeľa, Frcík, Fujak, Pukačka, Habakuk, Darmoj* a pod.).

Emocionálno-expresívny význam nadobúda živé meno aj príznakovými sufixami, napr. *-aj* (*Komrnaj, Šamaj*), *-oj* (*Darmoj*) *-oš* (*Kravoš, Bielkoš*), *-uk* (*Habakuk*), *-áč* (*Gráč, Postriháč*) a pod.

Najfrekventovanejšími a charakteristickými sú sufíxy *-ec* (*Fereňec, Barušinec, Koziňec, Kapláňec*) a *-ech* (*Šandorech, Okidech, Kolárech, Edušech*).

6. S rozvojom a vývinom nárečia v rajeckej nárečovej oblasti úzko súvisí aj rozvoj skúmanej skupiny živých mien. Ich vývin je tesne prepojený so sociálnou skutočnosťou na danom území. Predpokladáme, že tento vývin vrcholil v čase najväčšieho rozvoja remeselnej výroby v 19. a zač. 20. stor. a so slabnúcou intenzitou pretrváva dodnes.

S rozsiahlymi sociálnymi zmenami v tomto storočí zaznamenávame súbežný ústup pôvodnej formy rajeckého nárečia a jeho postupnú transformáciu do súčasnej - formovanej podoby. Tým zároveň ustupujú niektoré nárečové javy a prvky z bežnej každodennej komunikácie obyvateľov, o. i. postupne slabne aj používanie sledovanej skupiny živých mien. Naplno ho využívajú pôvodní obyvatelia, ktorí ešte aj dnes komunikujú nárečím, resp. tí, ktoré používajú (podľa situácie) vo svojich prehovoroch nárečové prvky. Ide o vekovo najstaršiu skupinu obyvateľov a ich priamych potomkov, zástupcov strednej aj najmladšej generácie (asi 40 - 50% obyvateľstva).

Zaznamenali sme však čiastočnú zmenu funkcie v smere od najstaršej generácie ku najmladšej: kým medzi staršími obyvateľmi dodnes živé mená - prezývky plnia funkciu diferenciacno-identifikačnú (táto zahŕňa v sebe v podstate i funkciu príbuzenskú, sociálnoprávnu, resp. charakterizačnú), medzi zástupcami mladšej generácie táto primárna funkcia slabne na úkor charakterizačnej, s výrazným zdôraznením ironizácie, grotesknosti a zosmiešnenia pomenovanej osoby. Samozrejme, táto funkcia bola prítomná pri niektorých živých menách aj v minulosti. Je len prirodzené, že praktické spoločenské potreby a

snahy prispievali k zvýrazneniu niektorej z funkcií a tak vnášali do pomenovania značnú dynamiku, rôznorodosť a pestrosť.

Zaujímavosťou je už spomenutý fakt, že nepôvodní obyvatelia živé meno nedostali. Nositeľmi prezývok sú najstaršie rajecké rody, ktorých priezviská sú na danom území najfrekventovanejšie. Medzi frekvenciou priezvisk a kvantitou živých mien - prezývok platí vzťah priamej úmery, t.j. čím je priezvisko frekventovanejšie, tým viac prezývok pre jeho nositeľov existuje (porov. zoznam priezvisk a príslušných živých mien - prezývok).

Prisťahovaní občania však systém zaužívaných rajeckých živých mien poznajú a na identifikáciu ich vlastníkov ich využívajú. A tak je bežné, že i občan, ktorý nie je rodák z rajeckej oblasti, no dlhšie tu žije (pričom v svojom prejave nevyužíva spontánne nárečové prvky), je nútený (pri bežnej každodennej komunikácii) prispôbiť sa miestnemu úzu a živé mená - prezývky používať.

Literatúra

Blanár, V. - Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku I./1. Designácia osobného mena. Bratislava, SPN 1978, s. 416 a mapová príloha.

Blanár, V. - Matejčík, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku I./2. Distribúcia obsahových modelov. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1983, s.648 a mapová príloha.

Matejčík, J.: Apelatíva v živých osobných menách. In: IX. slovenská onomastická konferencia - zborník referátov. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra 1987, s.245 - 251.

Krištof, Š.: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 306.

Abecedný zoznam najfrekventovanejších úradných mien (priezvisk) v Rajci, ktorých vlastníci sú zároveň nositeľmi živého mena - prezývky:

Priezvisko - Živé meno - prezývka

Buček - Beták
Blunár - Urban
Baraník - Doriak
Čibul'ka - Katusiňec, Maradzík
Čerňanský - Komrnaj
Dubec - Kubáň, Šlesar, Striga
Ďurčanský - Čavara
Ďurech - Činčala
Eloga (vysl. El'oga) - Rajtár
Fábry - Štrangár
Fabana - Rodziňec, Bukoví
Fraštia - Raček, Misliveček, Mátoha
Gazdík - Škrobko
Golier - Štrkala, Frcík
Huljak - Čimbora, Majbo, Fereňec, Barušinec, Kl'ingáč
Hollý - Lajošech
Igonda - Kl'emo, Drndzík
Jakubík - Mál'ik, Fujak, Krkul'iar
Januš - Pukačka
Jančovič - Strečko, Bohech, Mál'ik

Grajciar
Kavec - Kuruc, Gero, Pocikani, Honko
Kl'pačanský - Mojko, Šandorech
Koleda - Bachor, Habakuk
Kováčik - Pekáč
Kramara - Kravoš
Kučerík - Kochan
Lednický - Išt'váňec, Mančín
Paulíny - Zábójník, Bohdal'ik, Bľaško, Kolárech, Fel'can (Fel'čán), Baraník, Šlesara, Zvoňec
Pecho - Lako (Lakech)
Pekara - Slavech, Vl'k-Vl'kech, Škovránek, Darmoj, Bednár, Bielkoš
Madovčik - Postriháč
Mihálka - Koziňec
Mikolka - Mrákava, Dubňik
Rojík - Mráz, Kuchara, Škovránek
Rúčka - Fráterka
Rybár - Vehech
Rybárik - Kapláňec, Okidech
Kamilech/Kamil'ech

Slaboň - Dzurnák
Slota - Faječka, Edušech
Smatana - Košút, Škribela
Smieško - Kuriňec, Figuriňec, Tónech, Lajošech, Háľko, Havran, Stuchlí, Plundrík, Šujanskí, (Bachor)
Smutný - Marcikáň
Stehlík - Šamaj
Ševčík - Macejoch
Šupka - Medlík, Trnuľa, Borišinec
Španík - Majbo, Staňo, Kramarík (Kramárik), Pánski
Šimko - Magát, Štaliar, Háľko
Uhlárik - Šuvajda, Hrdzina
Veselý - Karas
Vitko - Lafčina
Zafka - Dubeň, Studzení, Vahan, Trzuba, Gapko, Kordováňik, Capko, Vitko, Mrva, Král', Cisicduší
Židek - Trzuba, Gráč, Gapko, Vahan
Žilinčík - Kurátor

Abecedný zoznam najfrekvencovanejších živých mien - prezývok spolu s príslušným úradným menom (priezviskom):

Živé meno prezývka - Priezvisko

Bachor - Koleda (aj Smieško?)

Baranič - Paulíny

Barušič - Huljak

Bednár - Pekara

Beták - Buček

Bielkoš - Pekara

Bľaško - Paulíny

Bohdaľík - Paulíny

Bohech - Jančovič

Borišič - Šupka

Bukoví - Fabana

Capko - Zafka

Cisícduší - Zafka

Čavara - Ďurčanský

Čimbora - Huljak

Činčala - Ďurech

Darmoj - Pekara

Doriak - Baranič

Drndzík - Igonda

Dubeň - Zafka

Dubňík - Mikolka

Dzurnák - Slaboň

Edušech - Slota

Faječka - Slota

Fel'can (Fel'cán) - Paulíny

Fereňec - Huljak

Figuriňec - Smieško

Fráterka - Rúčka

Frcík - Golier

Fujak - Jakubík

Gapko - Zafka

Gapko - Židek

Gero - Kavec

Gráč - Židek

Grajciar - Jančovič

Habakuk - Koleda

Hal'ko - Smieško

Háľko - Šimko

Havran - Smieško

Honko - Kavec

Hrdzina - Uhlárik

Ištvaňec - Lednický

Kamiľech - Rybárik

Kapláňec - Rybárik

Karas - Veselý

Katušič - Cibul'ka

Kľemo - Igonda

Kľingáč - Huljak

Kochan - Kučerík

Kolárech - Paulíny

Komrnaj - Čerňanský

Kordováňik - Zafka

Košút - Smatana

Koziňec - Mihálka

Kráľ - Zafka

Kramarík - Špánik (Kramárik)

Kravoš - Kramara

Krkuľiar - Jakubík

Kubáň - Dubec

Kuchara - Rojík

Kurátor - Žilinčik

Kuriňec - Smieško

Kuruc - Kavec

Lafčina - Vitko

Lajošech - Hollý

Lajošech - Smieško

Lako (Lakech) - Pecho

Macejech - Ševčík

Magát - Šimko

Majbo - Huljak

Majbo - Špánik

Máľik - Jakubík

Máľik - Jančovič

Mančín - Lednický

Maradzík - Cibul'ka

Marcikáň - Smutný

Mátoha - Fraštia

Medľík - Šupka

Misľiveček - Fraštia

Mojko - Kľačanský

Mrákava - Mikolka

Mráz - Rojík

Mrva - Zafka

Okidech - Rybárik

Pánski - Špánik

Pekáč - Kováčik

Pľundrík - Smieško

Pocikaní - Kavec

Postriháč - Madovčík

Pukačka - Januš

Raček - Fraštia

Rajtár - Eloga

Rodziňec - Fabana

Slavech - Pekara

Staňo - Špánik

Strečko - Jančovič

Striga - Dubec

Studzení - Zafka

Stuchlí - Smieško

Šamaj - Stehlík

Šandorech - Kľačanský

Škovránek - Pekara

Škovránek - Rojík

Škribeľa - Smatana

Škrobko - Gazdík

Šľesar - Dubec

Šľesara - Paulíny

Štaľiar - Šimko

Štrangár - Fábry

Štrkala - Golier

Šujanskí - Smieško

Šuvajda - Uhlárik

Tónech - Smieško

Trnul'a - Šupka

Trzuba - Zafka

Trzuba - Židek

Urban - Blunár

Vahan - Zafka

Vahan - Židek

Vechec - Rybár

Vitko - Zafka

Vľk (Vľkech) - Pekara

Zábojňík - Paulíny

Zvoňec - Paulíny

VYDRA NA RAJČANKE

Peter BITUŠÍK

Vydra riečna (*Lutra lutra* L., 1758) patrí v celoeurópskom meradle k najohrozenejším cicavcom. Šelma, kedysi rozšírená na rozsiahlom území zaberajúcom celú Európu, severnú časť Afriky a značnú časť Ázie, figuruje dnes v červených zoznamoch väčšiny európskych krajín a v niektorých je dokonca klasifikovaná ako vymiznutý živočíšny druh. V červenej knihe ohrozených a vzácnych druhov rastlín a živočíchov bývalého Československa (Baruš

et al. 1989) je hodnotená ako "náš najohrozenejší cicavec". Vydra bola po stáročia lovená pre kvalitnú kožušinu a doplávala predovšetkým na svoju potravnú špecializáciu. Prenasledovanie druhu v strednej Európe súviselo s rozvojom rybníkárstva a rybárstva na tečúcich vodách. Ako potravný "konkurent" človeka sa vydry lovili do sietí, chytali do želez, organizovali sa na ne poľovačky. Najdramatickejší pokles populácie vydry sa však odohral v posledných 2

- 3 desaťročiach, teda v období, keď bol druh chránený príslušnými zákonnými predpismi. Vydra už nemohla vzdorovať úpravám brehov a koryt tokov, odstraňovaniu brehovej vegetácie, narastajúcemu znečisťovaniu a vyrušovaniu.

V posledných rokoch sa spôsob života a rozšírenie tohto druhu stalo predmetom intenzívneho výskumu v celej Európe a od roku 1989 aj na Slovensku v rámci programu "Akcia vydra". Cieľom projektu je získať čo najviac informácií o početnosti populácie a rozšírení vydry na území Slovenska, ale aj údaje o bionómii a hlavných príčinách jej ohrozenia ako nevyhnutného základu pre vypracovanie návrhu opatrení na ochranu vydry a biotopov, ktoré osídľuje.

Na stratégii ochrany vydry ako vrcholového predátora tesne viazaného na vodné biotopy je vidno, aké dôležité je pre záchranu jedného druhu chrániť súčasne jeho prostredie so všetkými jeho živými i neživými komponentmi. Chrániť vydru totiž znamená chrániť súčasne aj kvalitné prostredie nielen pre ňu, ale aj pre človeka.

Za viac ako desať rokov trvania programu boli zmapované toky a časti povodí na mnohých miestach Slovenska, predovšetkým však na teritóriách chránených území. Výsledky týchto akcií sa pravidelne publikujú v bulletine "Vydra", ktorý je venovaný problematike rozšírenia, ekológie a ochrane tejto šelmy.

Výskum rozšírenia vydry na hlavnom toku Rajčanky a jej prítokoch sa začal v roku 1992 v rámci akcie, ktorou sa mapoval výskyt vydry na území CHKO Strážovské vrchy. Sledovaný bol od pramennej oblasti až po Fačkov. Trus vydry sa našiel hlavne pod mostami a konštatovalo sa, že vydra tento úsek prelohuje v dosť dlhých časových intervaloch a bol vyslovený predpoklad, že hlavné teritórium má v okolí Rajca (Kaššák 1992).

V júli 1994 som našiel starý trus vydry pod mostom v Šuji a výskyt vydry aj v tejto časti toku potvrdili v auguste 1998 P. Urban a D. Baláž, ktorí našli pobytové znaky aj pod mostom Rybnej a na viacerých miestach v Čičmianskej doline (nad a pod Čičmanmi, v ústí Žilinskej, pod Komatnou a pri Tiesňavách). V júni 2000 som informatívne skontroloval 7 mostov medzi ústím Ráztoky a Rajcom a výskyt vydry sa mi podarilo potvrdiť v troch prípadoch. Najhojnejšie trusové značky boli nájdené pod mostom potoka Ráztoka pri horárni na križovatke ciest vedúcich do Čičmian a na Fačkovské sedlo. Trus bol nájdený aj pod mostom v osade Trstená a pod mostom v Šuji bola nájdená tmavohnedá dechtová pachová značka. Pobytové znaky sa nenašli pod mostami dolného toku Lesňanky, bezmenného potoka pod Fačkovom a Rybnej. Negatívny bol aj výsledok usilovného hľadania pod mostom nižšie Rajca a na balvanoch popri brehoch pod ním.

Rajčanka je významným, 47,5 km dlhým, ľavostranným prítokom stredného úseku Váhu. So svojimi prítokmi odvodňuje územie s plochou takmer 360 km². Hlavný tok predstavuje na väčšine svojej dĺžky podhorský potok (metaritrál), resp. podhorskú rieku (hyporitrál), ktoré zodpovedajú pásnu lipňa a mreny. Z limnologického hľadiska patrí Rajčanka k najlepšie poznaným tokom Slovenska, ako to už bolo pred časom na stránkach Spravodaja mestského múzea konštatované (Bitušík 1997). Vychádzajúc z vykonaných biologických analýz je riečka v hornej časti relatívne málo znečistená a ani úsek medzi Rajcom a Porúbkou nedosahuje vďaka samočistiacej schopnosti hodnoty saprobity horšie ako je betamezosapróbny stupeň. To je dôležitý predpoklad existencie trvalej rybej obsádky a viac-menej pôvodné koryto hlavného toku dáva predpoklad trvalého výskytu vydry aj v tejto časti rieky. Prítomnosť vydry na znečistenom úseku Váhu s upravenými brehmi a korytom, ktorý preteká intravilánom Žiliny (Kadlečík 1995) však naznačuje, že vydra sa môže vyskytovať aj na dolnom toku Rajčanky tečúcom územím veľkej Žiliny.

Doterajšie kusé informácie a dohady však bude treba doplniť podrobnejším terénnym výskumom hlavného toku a prítokov, ako aj štúdiom historických prameňov, muzeálnych záznamov a informácií obyvateľov, predovšetkým rybárov a poľovníkov. Tento príspevok nie je len zhrnutím najnovších údajov o výskute vydry riečnej v povodí Rajčanky, ale aj určitou výzvou na započatie intenzívnejšieho štúdia tohto druhu na území Rajcekej doliny.

Literatúra:

Baruš, V. et al., 1989: Červená kniha ohrozených a vzácných druhů rastlín a živočichů ČSSR. II.

Kol.: Kruhoústí, ryby, obojživelníci, plazi, savci. Praha, SZN, 136 pp.

Bitušík, P., 1997: Zmeny štruktúry makrozoobentosu riečky Rajčanky ako dôsledok vplyvu ľudskej činnosti v intraviláne mesta Rajec. In: Spravodaj mestského múzea, Rajec, IV, s. 11-12.

Kadlečík, J., 1995: Vydra riečna (*Lutra lutra*) v oblasti vodného diela Žilina. In: Bulletin Vydra, 5, s. 55-58.

Kaššák, A., 1992: Správa o ěmapovaní výskytu vydry riečnej na území CHKO Strážovské vrchy. In: Bulletin Vydra, 3, s. 75.

PRVOSIENKA HOLÁ - PRIMULA AURICULA L.

Karol HULJAK

Už z názvu prvosiенок (*primula* - *primus* = prvý) sa dozvedáme, že patria medzi prvé jarne kvitnúce rastliny. Názov *Primula* sa objavuje v botanických spisoch už zo 14. storočia. Z rodu prvosiенок sa v našej Rajeckej doline bežne vyskytujú prvosienska jaraná (*Primula veris*), p. vyššia (*P. elatior*), vzácna je prvosienska holá. Veľmi vzácne v našom regióne rastie p. pomúčená (*P. farinosa*). Posledné dve sú chránené zákonom. Niektoré druhy sa pestujú v záhradkách ako okrasné v rôznych kultivaroch.

Prvosienska holá je trváca rastlina so stonkou dorastajúcou až do 30 cm. Hrubé, mäsité, okrúhle až obrátenovajcovité listy rastú v prízemnej ružici. Listy sú celistvookrajové alebo tupozúbkaté s hladkým povrchom, čím sa nápadne odlišuje od ostatných prvosiенок. Na vrchole byle vyrastajú žlté kvety v jednostrannom okolíku. Voňavé kvety majú zvonkovitý kalich so širokolievikovitou korunou jasnožltej farby s rúrkou dĺžky 6 až 13 mm. Kvitne od marca do konca júna, v závislosti na nadmorskej výške a mikroklimy lokalít. Plodom je malá guľatá tobolka, z ktorej vypadávajú veľmi ľahké semenka roznášané vetrom.

Je to alpínska rastlina, na Slovensku sa udržala hlavne na neprístupných skalách vo vyšších pohoriach - Malá a Veľká Fatra, Chočské vrchy, a na vápencoch Vysokých a Západných Tatier. V nižších pohoriach ako sú Strážovské vrchy, sa vyskytuje v štrbinách skalných stien, chladných mrazových kotloch a vhodných severných expozíciách. Prvosienska holá patrí medzi prvých osídľovateľov holých vápencových skál. Nájdeme ju na skalných vežiach nad Zbyňovom, známych pod názvom "Baby", alebo na vrcholových bralách "Srňáku". Tieto lokality sú vzácne pre svoju malú nadmorskú výšku (600 - 800 m n.m.). V širšom okolí ju nájdeme na Strážove i na Súľovských skalách. Najznámejší je v našej oblasti výskyt v NPR Kľak na dolomitickom vrchole (1352 m n.m.). Rastie tu v spoločnosti ďalších klenotov našej prírody, ako sú horec Clusiov (*Gentiana clusii*), iskerník alpínsky (*Ranunculus alpestris*), soldanelka karpatská (*Soldanella carpatica*), kortúza Matthioliho (*Cortusa matthioli*) a veľa ďalších. Vytvárajú tu koncom mája nádhernú zmes žltej s modrou, bielou, fialovou i červenou farbou na zelenom koberci.

Z hľadiska ochrany je označená ako ohrozená so spoločenskou hodnotou 500,- Sk podľa vyhlášky č. 93/1999 Z.z. o chránených rastlinách a živočíchoch a o

spoločenskom ohodnocovaní chránených rastlín, živočíchov a drevín. Ohrozenie spočíva v poškodzovaní turistami, zberom do herbárov, ako aj v poškodzovaní a ničení jej biotopov zakladaním alebo rozširovaním vápencovo-dolomitických lomov.

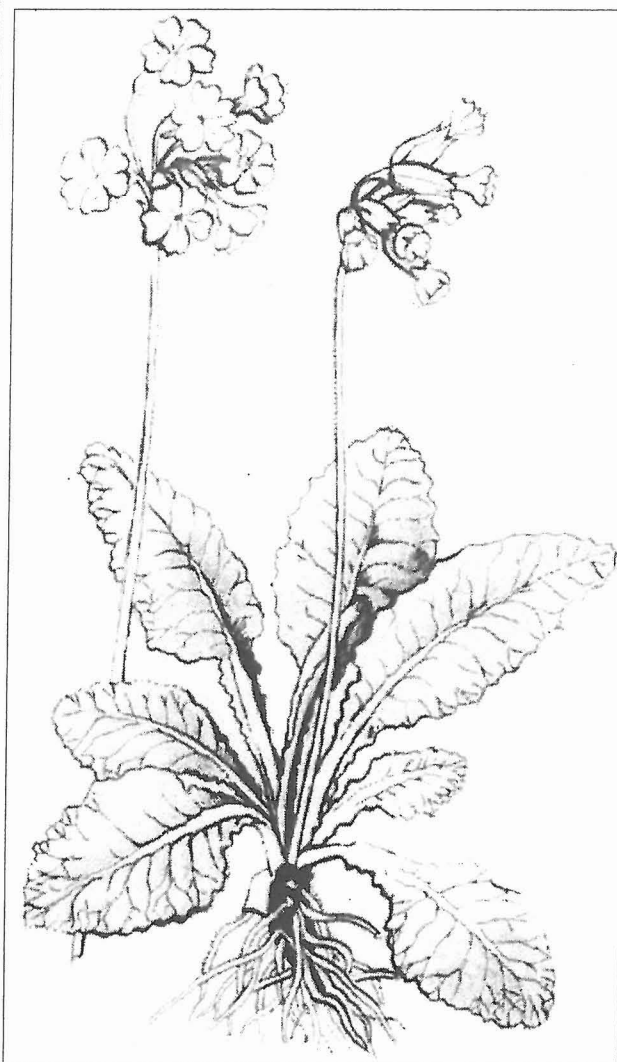
Literatúra:

Magic, D. - Bosáčková, E. - Krejča, J. - Ušák, O.: Atlas chránených rastlín. Bratislava, Obzor 1978.

Randuška, D. - Križo, M.: Chránené rastliny. Bratislava, Príroda 1986.

Huljak, K.: Terénne záznamy 1988-1999.

Zbierka zákonov: Vyhláška MŽP SR č. 93/1999.

AUTORI ČLÁNKOV

RNDr. Peter BITUŠÍK, CSc. (1957), absolvent PF UK v Bratislave, pracuje ako vysokoškolský pedagóg na Fakulte ekológie a enviromentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene. Je členom Slovenskej zoologickej spoločnosti, Slovenskej entomologickej spoločnosti a Slovenskej limnologickej spoločnosti.

Ing. Karol HULJAK (1956), absolvent SVŠT - EF v Bratislave. Je inšpektorom Slovenskej inšpekcie životného prostredia v Žiline. Je členom gestorskej skupiny pre ochranu vstavačovitých Slovenska.

Mgr. Danka MAJERČÍKOVÁ (1973), vyštudovala na FF UK v Bratislave odbor archeológia, história. Pracuje ako odborná pracovníčka v Mestskom múzeu Rajec.

PaedDr. Miloslav SMATANA, CSc. (1959), vyštudoval FF UK v Bratislave, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave.

RESUME

The introductory article of this year's issue informs us about the new collection of exhibits in the Town museum. Danka Majerčíková, a historian, introduces them to us. You can find few of them on the cover page.

Miloslav Smatana makes us acquainted with the dialects of Rajec valley in its eighth part. Then on you can find a very interesting Smatana's article about different surnames and nicknames in Rajec. They have been a very important identificial family sign back then in history.

A reader may be interested in the alphabetical list of the most frequent surnames and nicknames, as well. Imagine, they have survived ages and are still used in Rajec and its district.

Peter Bitušík provides the most recent information about an occurrence of otter (*Lutra lutra*) at the river Rajčanka. The river basin seems to be an important refugium of protected and endangered species. But there are needed more data concerning its occurrence, population density and ecology in this territory.

Our well-known contributor, Karol Huljak, an expert in botanics, lets the readers know about primrose (*Primula veris*) and its occurrence in our locality.

Na záver...

... pozorní čitatelia iste postrehli zmenu názvu nášho muzeálneho časopisu. Ťažko sa nám lúčilo s "udomácneným" Spravodajom, ale podľa upozornenia Ministerstva kultúry SR sme porušovali ustanovenia zákona o štátnom jazyku tým, že toto slovo nepatrí do spisovného slovenského jazyka. Keďže zákon zaväzuje všetkých vydavateľov, museli sme náš časopis premenovať na Spravodajcu mestského múzea.

... toto číslo sa vám dostáva do rúk práve v predvianočný čas. Vychutnajte si chvíle čítania zaujímavých textov, ktoré sme sa snažili doplniť nostalgickými zábermi.

Aj keď sa takýto výtlačok rodí dosť ťažko, predsa sa snažíme, aby vychádzal aspoň na dosiahnutej úrovni. Veľká vďaka patrí predovšetkým našim neúnavným prispievateľom, bez ktorých by Spravodajca nemohol vychádzať.

57/2000

H

Priezvisko a meno: **Kállay**
Anton.

Povolanie: **Žiak-študent.**

Stále bydlisko: **Rajec, ul. Mojzesová,**
č. 576.

Miesto a dátum narodenia: **Rajec,**
10. júna 1928.

Značka bicykla: **"Premier"**

Číslo bicykla: **541429.**

Vlastnoručný podpis majiteľa
 legitimácie:

Anton Kállay

Popis osoby:
 Postava: **vzrastu.**

Obličaj: **podlhovastá.**

Vlasy: **svetlé.**

Oči: **modré.**

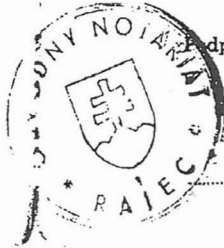
Ústa: **súmerné.**

Nos: **rovný.**

Zvláštne znamenie: **Žiadne.**

Dátum: **14. septem. 1940.**

Podpis a razítko vystavujúceho
 úradu:

[Handwritten signature]

"LEGITIMÁCIA pre majiteľ'ov, držiteľ'ov bicykla, používaného na verejných cestách" (vydal Obecný notariát v Rajci pod č. 119 v r. 1940)

POZVANIE.

Miestny odbor Matice Slovenskej v Rajci
 usporiada dňa 12. februára 1928
 v miestnosti pána KRÁLIKA

zábavný večierok,
 na ktorý Vás i ct. rodinu úctive povolaVA VÝBOR.

Po programe tanečná zábava.

Ceny miest:
 I. miesto 12 Kčs., II. miesto 8 Kčs., na státie 5 Kčs.

Čistý zisk venuje sa na pamätnú dosku
 Juraja Šlotu.

Začiatok o pol 8. hodine večer.

Predpredaj lístkov v hlavnej trafike.

PROGRAM.

1. Jeden z nás sa musí oženiť!

Veselohra v jednom dejstve od Alex. Vilhelma.

OSOBY:

Václav Krása	} bratia profesori	p. Eugen Kullman
Vilem Krása		p. Jozef Mišo
Oršuľa, jejich tetka	— —	sl. Maria Hollá
Maria, jej chovanica	— —	sl. Alojzia Ondrušová

2. Slovenské piesne od Schneidera Trnovského

spieva p. Jozef Jakubek s doprovodom klavira.

3. Daňové pokonanie, žart od Dr. Ivana Stodolu.

4. „Picknick“ symfonia od Fritz Spindlera.

5. Tak je to na tom svete!

Veselohra v jednom dejstve od Jozefa Šlotbu.

OSOBY:

Paní Mráziková	— — —	sl. Maria Hollá
Linka, jej dcéra	— — —	sl. Anička Smaťanová
Paní Reháková, jej švagrina	— — —	sl. Klementína Milučká
Julka, jej dcéra	— — —	sl. Anička Huliaková
Milan Rozkošný	— — —	p. František Huliak
Terka, služka p. Mrázikovej	— — —	* * *

Pozvánka na slávnosť, cieľom ktorej bolo získanie finančných prostriedkov na pamätnú tabuľu Juraja Šlotu - Rajeckého

11.2.600

POZVÁNIE

RAJECKÁ MLÁDEŽ VIBRŽJAVÁ V RYJCI
Dňa 20. febru. 1935.

DIVADELNÉ PREDSTAVENIE
spojené s
TANEČNOU ZÁBAVOU

súkladom vane hudobnej súkromnej ľudovej
hymnárstva.

Vstupné 1 osoba 2 osoby, hodina (1 osoba) 5 kor.
Zážitok 0, pol. 7. hodine večer.

■ Divadlo: ■

Chvala Bohu už je stôl prikryty.

od Bohedixa.

Veselohra v 2 dejstvách

Osoby:

Bohary, sudronník	p. Ladislav Majbo
Katarína, jeho manželka	sl. Mariška Kállová
Elena, ich dcera	sl. Mariška Hložilová
Branislav, jej manžel	p. Karel Smeško
Linka	sl. Rona Gero
Misko (sluhovia)	p. Jozef Zidek
Uhorský monológ: BUKOTT JELŐLT predneslo	p. Jozef Matušik

Pozvánka na zábavný večerok rajeckej mládeže

SPRAVODAJCA MESTSKÉHO MÚZEA - ročník VIII. Vydáva MsKS Rajec v spolupráci s Mestským múzeom a Rajeckou muzeálnou spoločnosťou. Adresa redakcie: Mestské múzeum, Nám. SNP 15, 015 01 Rajec, tel. 0823/5422 198. Šéfredaktor: Ing. arch. F. Buček. Výtvarná spolupráca: E. Brezániová. Sadzba a tlač: ROS Žilina. Registr. č. OÚ 6/2000. ISSN 1335-0692. Cena: 12,- Sk.